

AKADEMİ MECMÛASI

Cihangir Akdağlı

Ekrem Hakkı Ayverdi

Sâmiha Ayverdi

Ali Haydar Bayat

Necat Birinci

Yahyâ Kemâl

İbrâhim Nûman

Yıl : 11

Temmuz 1982

Sayı : 3

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : 11

Temmuz 1982

Sayı : 3

Mecmuamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Kubbealtı Akademi Mecmûası, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Sahibi : Kubbealtı Akademisi Kùltür ve San'at Vakfı adını :
İlhan Ayverdi, Yazı İşleri Müdürü : Ayşe Özden

Fiatı 150 TL., 1982 yılı abone bedeli 600 TL. dır. Dış ülkeler için abone bedeline posta ücreti ilâve edilir. Her sayının ücreti, Avrupa için 60 TL., Amerika için 80 TL. dır. (Abonelerin, değışen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur.) İlan ve reklâm, milli kùltürümüze hizmet eden müesseselerden alınır; tam sahife 5000, yarım sahife 2500 li-
radır.

Adres : Çarşıkapı, Yeniçeriler Caddesi, No. 81 İstanbul; P.K. 107 —
Beyazıt. Tel. : 22 95 17

Basıldığı yer : ONUR BASIMEVİ

BİR AÇIKLAMA :

Geçen nüshamızda, «Halife Abdülmecid Efendi'ye Dair Bir Vesika» başlığıyla neşredilen makâlenin muharrir ismi, bâzı nüshâlarda basılmamıştır. Bu makâlenin yazarı; Sultan II. Abdülhamid'in torunu ve Ayşe Sultan'ın oğlu Ömer Nâmi Bey'dir.

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Yalan, İftirâ, İntikam	Sâmiha Ayverdi 5
Menemenlizâde Mehmed Tâhir'in Türkçe'nin Mes'eleleri Üzerinde Düşünceleri	Necat Birinci 9
Acı Hayâl, Tatlı Hakikat	Yahyâ Kemâl 19
Gazel	Cihangir Akdağlı 22
Câmilerde İlk Saf ve Geniş Saf Hakkında	Ekrem H. Ayverdi 23
Dînî-İçtimâî Müesseselerimizin Doğuşuna ve Mimârî Tekâmülüne Mescid-i Nebevî'nin Tesirleri	İbrahim Nûman 37
Osmanlı Devri Saray Sünnet Şenlikleri (Sûr-i Hümâyunlar)	Ali Haydar Bayat 53

YALAN, İFTİRÂ, İNTİKAM

Sâmiha AYVERDİ

Geçenlerde bir dostum, uzun asırlar evvel cereyân etmiş, münâkaşalı bir târihî vak'a hakkında, yeniden kaleme alınmış olan araştırmayı okuyup kanâatimi bildirmemi istemişti.

Mevzû, bir fitne ve fesadın, hâdiseye temel ve sebep teşkil etmiş olması idi.

Ne denir, nasıl inkâr edilir ki, fesad, fidne, hîle ve şekâvet gibi nefsânî his ve meyiller, beşere musallat olmuş ruh hastalıklarıdır. Mühim ve lüzumlu olan, bu öldürücü hastalıkların ilâcını bulmak tedâvî yollarına gitmektir.

Bu ilâç da, gelmiş hikmet ve irfan erlerinden miras kalmış devâlardır.

Bence, insanoğlu kendi kendisi ile istişâre edip, hesaplşarak bir rûhî nizam çerçevesinde insanlık mes'ûliyetini idrak ve hâl eylemesi, beşer olarak yaratılmış olmasının ilk şartı bulunsa gerek.

Okuduğum yazı, ciddî ve ilmî bir zihniyetle didiklenmiş olmasına rağmen, mes'eleyi her ele almış olan, biraz da şah-

sî düşüncesi istikâmetinde çekip çekiştirmiş ve her gücü yeten biraz daha ileri götürecektir.

Şu bir gerçek ki, değil bin küsûr senelik târihî bir vak'a'nın sıhhatine kâil olmak, daha dünkü denecek bir yakın târih hâdisesi dahî, ona çevrilen rivâyetler ışığı ve bakış çeşitlerine göre şekil ve renk değiştirir.

Size bir yakın târih hâdisesini misâl vereyim :

Sahaflar çarşısının Çadircılar'a çıkan kapısı karşısında Raif Yelkenci isimli bir zâtın, eski ve kıymetli kitaplar satan bir dükkânı vardı.

Raif Bey'in pek yüzü gülmese de, gün görmüş, milliyetçi, muhâfazakâr ve ciddî adamdı.

Bir gün dükkânında konuşuyorduk. Söz, İttihatçıların Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın katledilişi hâdisesine gelmişti ki Raif Bey : "Bir boş tabut, bir düzmece cenâze alayı, Paşa'yı vuran sûikastçıların işlerini kolaylaştırdı" demez mi?

"Hayır Raif Bey! Ne o tabut, ne de cenâze alayı düzmece idi" dedim.

Raif Bey, senelerdir yanlış bellemiş olduğu bir târihî gerçeği düzeltmek istemem karşısında, celâlli mizâcından beklenmeyen bir sükûnet, hattâ saygı ile dinledi.

Şöyle ki :

Paşa'nın arabası, Bayazıt istikâmetinden gelirken, yan sokakların birinden çıkan cenâze, büyükannemin kardeşi olan büyük dayım Cemâl Bey'in dadısı Revnakfer Kalfa'nın tabutu idi.

O târihte ben yedi yaşında idim. Raif Bey ise en az on yedi yaşında olmalı idi. Bütün ömrü kitaplar ve yakın târihin canlı ve kanlı vak'aları arasında pişerek geçmiş olmasına rağmen sahte ve kasıtlı rivâyetlerin karanlığını yarıp gerçeği görememişti.

Bizim evde Dadı Hanım, dayımın evinde Babaanne denen Revnakfer Kalfa'nın Çarşıkapısı'nda dayalı döşeli büyük bir evi vardı.

Dadı Hanım'ın mâlî istiklâli de vardı. Fakat dayım, hemen her akşam dadısının evine uğrar, hatırını hoşlar, ekseriyâ oradan da bize gelirdi.

Dadı Hanım'ın eli sıkı idi. Ama bunu biz çocuklara aksettirmemekle berâber, zaman zaman tebessümle birbirlerine anlatan büyüklerin îmalı sözlerinden öğrenirdik.

Fakat son senelerinde bu sıkı el öylesine açıldı ki, günün birinde anneme bir tek taş yüzük, ağabeyime gene tek taş kıravat iğnesi, bana da bir sıra inci geldi!

Hediyelerin en kıymetlileri tabîî ki dayımın hanımı ile çocuklarına verilenler olmuştu.

Dadı Hanım bize geldiğinde ev halkı tam kadro taşlığa iner ve kendisini karşılar, izzet ü ikram ile büyükanne karşı köşesine oturur ve biz çocuklar da odadan çıkma izni verilinceye kadar karşısında beklerdik.

Yazlıkta olduğumuz bir sene Dadı Hanım ânî hastalandı ve bu yatak devri sekiz ay sürdükten sonra da vefâtı vukû buldu.

Mahmut Şevket Paşa'nın arabasının geçeceği güzergâhı ve dönüş saatini bilen sûikastçılar, siper aldıkları köşeden bir de cenâze çıkınca yavaşlayan arabaya kurşun sıkmak için tabîî ki en müsâit şartı bulmuş oluyorlardı. Fakat muhafızlar da boş durmayıp silâhlarını boşaltınca, işte bu hengâmede âilemizden yaralananlar olmuş ve gene cemaatten nice bigünah zavallı, ânî verilen kararla, sürgüne gönderilmişti.

Aradan zamanlar geçip, sürgündeki mâsumlar nice çileden sonra serbest bırakıldı.

Dadı Hanım, mizaç îtibâriyle sert insandı. Bu yüzden de : "Kimse ile geçinemem!" diyerek evlenmemişti. Bir Çerkes

Bey'inin kızı olduğu meydana çıkıp da, babası maiyetiyle beraber evlâdını almaya geldiğinde ise aslâ gitmeği kabûl etmeyerek âilenin yanında kalmayı tercih etmiş ve büyük bir şefkat ve sadâkatla da annesinden öksüz kalmış küçük Cemâl'e kol kanat açmıştı.

Garip huyları söylenirken büyükannem onun, gazetelere isminin geçmesini istediğinden bahsedirdi.

Gerçekten de boş tabut efsânesi mezarını açtırtmış ve Dadı Hanım yalnız gazetelere değil, târihe de mâl olmuştur.

Mâl olmuş ama, Raif Bey gibi kulağı delik ve o nisbetle de doğrunun ve doğruluğun tarafında olan bir adam bile yalan ve iftirâ çenberini kırıp, hakikatle yüz yüze gelememiş, kabullendiği ters kanaati, ancak yarım asır sonra doğrulamak fırsatını bulmuştu.

Yalan, iftirâ, intikam...

Bunlar ve bunlara benzer mânevî illetler insanoğlunu kemiren, küçük düşüren, rûhen yok-yoksul bırakıp sefil hattâ rezil eden, ednâ zaafılar... Tedâvîsi ise hem çok kolay hem de çok güç.

Çok kolay... Tevhid anlayışını kendisine rehber düzene. Çok güç... Kesrete saplanıp kalmış olana...

MENEMENLİZÂDE MEHMED TÂHİR'İN TÜRKÇE'NİN MES'ELELERİ ÜZERİNDE DÜŞÜNCELERİ

Necat BİRİNCİ

Tanzîmat sonrası muharrirlerinin üzerinde ısrarla durdukları bir konu da dil mevzûudur. Şinâsi'den başlayarak, Ziyâ Paşa, Nâmık Kemal, Ahmed Midhat Efendi, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Nâci, Beşir Fuad, Şemseddin Sâmî gibi şahsiyetler, yazıları arasında bu konuyu hep canlı tutmuşlardır¹.

O devirde, dil mes'elesi, edebiyatımızın birinci plândaki şahsiyetleri tarafından ele alındığı gibi, düşünceleri, ancak yeni araştırmalarla aydınlığa kavuşabilecek, unutulmuş muharrirler tarafından da işlenmiştir. Menemenlizâde Mehmed Tâhir bunlardan birisidir. 1862 yılında doğan ve 1903 yılında, henüz çok genç bir yaşta iken vefât eden Menemenlizâde Mehmed Tâhir yazı hayatına şiirle başlamasına rağmen, 1880-1903 yılları arasında belli başlı gazete ve mecmûalarda yazılarına rastlanan muharririn neşrettiği ilk makâlede dil konusu işlenir. "Bir kamus ile kavâid kitabına muhtacız" başlığını ta-

(1) Bu konu için bk. Âgah Sırrı Levend, Türk dilinde gelişme ve sâdeleşme evreleri, 3. baskı, Ankara 1972.

şıyan bu yazıda muharrir, daha ziyâde, kendisinden önce bu konuda söylenenleri özetlemektedir².

Tâhir'in bu çok önemli mevzûdaki düşüncelerini tasnifli bir şekilde ortaya koyan yazısı, yukarda zikredilenden üç sene sonra neşr olunan "Edebiyatımıza Dâir Bir İki Söz" adlı bir serî makâledir³. Neşir târihleri arasında geçen zaman içinde, dil ve dil mes'elelerini doğrudan doğruya konu alan başka bir yazısına rastlamadığımız muharririn, bu iki makâlesini karşılaştırdığımızda, zamanla mes'eleyi ne kadar ehemmiyetle benimsediğini ve kendisinden önce bu konuda yazılanları okuyup değerlendirdiğini anlamak mümkündür. O, dil bahsinin fikir hayâtında dâima saklı kalmasını ve basında devamlı sûrette işlenmesini ister. Bu konuda tekrara dahî düşmenin abes olmayacağı kanâatindedir. Çünkü "ehemmiyeti tasavvurun bile hâricinde addedilen mesâilden" olan dil mes'elesinde, ona göre, bâzı fikirlerin tahakkuk safhasına kadar olgunlaştırılarak işlenmesinde büyük fayda vardır⁴.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir, edebiyatımızdan bahsederken "Osmanlı" tâbirini kullandığı halde, dilden bahsederken dâima "Türkçe" kelimesini tercîh eder. Bu tasarruf onun dile millî bir görüşle yaklaştığını da göstermektedir⁵.

M. Tâhir, kendisinden öncekilerde olduğu gibi, dili sâdece kendi içinde ele almaz; onu, edebiyat ve fen sâhasında meydana gelecek gelişmelerin de yegâne vâsıtası olarak görür. Milletlerin ilerleyebilmesi için önce "ifâde-i merâma sâhip

(2) Hâver, nr. 1, 15 Cemâzielâhir 1301 (14 Nisan 1884), s. 8-10.

(3) Mürüvvat, nr. 34, 31 Ağustos 1303 (12 Eylül 1887), s. 4. yazı, aynı gazetenin 25, 36 ve 38. Sayılarında devâm eder.

(4) a.e.

(5) Dilimize "Türkçe" denmesi gerektiğini ilk defâ Ali Suâvi Efendi'nin ortaya attığını biliyoruz :

Türk, Ulûm, nr. 2, 1 Rebiülâhir 1286 (11 Temmuz 1869), s. 1-7;

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, c. 11, İstanbul 1978, s. 497-505.

Süleyman Paşanın da benimsediği bu görüş, Şemseddin Sâmî

ile tam bir açıklığa kavuşmuştur. (Ömer Fâruk Akün, Şemseddin Sâmî, İslâm Ansiklopedisi cüz. 115, İstanbul 1968, s. 411-422).

bir lisan" meydana gelmeli, sonra bu lisan ile edebiyat ıslah edilmeli ve zengin bir hâle getirilmelidir.

Bizim edebiyat ve fen sâhalarında büyük şahsiyetler yetiştiremeyişimizin en önemli sebebi, lisânımızı, henüz münâkaşa zemîninden kurtarıp, düşündüklerimizi rahatlıkla ifâde edebilecek açıklığa kavuşturamayışımızdır. Bunun da biri mâziye, diğeri hâle âit olmak üzere iki önemli sebebi vardır.

Birinci sebep, dilimizin Arap ve Acem dilleri ile ilk defâ karşılaştığı zamanlarda, ne şekilde bir gelişmeye yöneltilmesi lâzım geldiği husûsunda edebiyatçılarımızın bir "fıkr-i metin" peydâ edemeyişleri ve dolayısıyla Türkçe'nin bu dillerin tesîri altına girmesidir : "Bir lisân, diğeri bir lisânın mahkûmu ve ferman-beri olduğca, onun için terakkî kâbil olamaz". Çünkü "Bir lisânın terakkîsi, onun dekâyık-ı muhasenâtının ve usûl ü şîvesinin tâyiniyle hâsıl olacak bir şeydir." Bunlar belirlenmedikçe, o dili kullananların edebiyat ve fen dallarında ileriye gitmeleri imkânsızdır.

M. Tâhir, dilimizin anlaşılmasız durumda olmasının hâlihâzır sebebi olarak da "erbâb-ı üdebânın arasındaki ihtilâf"a işâret ederek dilimizin ıslâhını sağlayacak kişiler için "Bu maksadın husûlû için beyân-ı fikr edecek erbâb-ı kalem, mübâhese nâmına bir takım müşâtemât ile imrâr-ı evkat etmekten vakit bulamıyorlar ki ifâ-yı vazîfeye şitabân olsunlar" der ve :

"Ey erbâb-ı kalem! Allah aşkına olsun elinizdeki hâme-i iktidârî ötekinin berikinin gözüne batırmağa, hokkanızdaki mürekkebi kızdığınız adamların, haklı haksız, yüzlerini kartartmağa sarfetmeyiniz" diye feryâd eder ⁶.

Dil probleminin hâlihâzır durumunu ve bu konuda yazarların umûmî olarak tavırlarını bu şekilde belirten muharrir, fikirlerini daha sonra dile âit belli çalışma sâhalarına çevirir : Türkçe'nin Acem ve Arap dillerinin tesîrinden kurtulabilmesi

(6) Edebiyatımıza Dâir Bir İki Söz, II. Mürüvvet, nr. 35, 19 Eylül 1887, s. 6.

için tam bir Türkçe lûgat ile Türkçe'nin bütün inceliklerini gösteren "kavâid" kitabı yazılmalı ve imlâsı ıslâh edilmelidir. Ancak bu konularda münferit çalışmalar yeterli olamaz. Bu faaliyetler faydalı da olsalar, neticeleri, bir kişinin fikrini aksettirdiği için münâkaşa zemînini devamlı açık tutacaktır. Mes'eleyi temelden halledebilmek için çalışmaların, sâdece dile âit konuları çözümlemek gayesiyle kurulacak bir "Cemiyet-i Edebiye" tarafından yürütülmesi gerekmektedir⁷.

M. Tâhir, bu "Cemiyet-i Edebiye"yi sâdece mücerred bir fikir olarak teklif etmez, üyelerinin, herkesin itimât ettiği, söylediklerine inandığı, kudret ve selâhiyetlerinden asla şüphe duyulmayan ilim ve edebiyat dünyamızın "kemâl-i vukuf", "fikir-i metin" ve "zevk-i selim" sâhibi mensupları arasından seçilmesi gerektiğine işâret eder ve "meselâ Cemiyette Ahmed Cevdet Paşa hazretleri bulunacağı gibi, Midhat Efendi hazretleri de bulunmalıdır" der. O, üyelerini bu şekil iki gurubun ileri gelenlerinin meydana getireceği cemiyetin çalışmalarının mahsûlü olacak eserlerin, her türlü "efkâra" hitâbedeceği ve itirâza uğramayacağı inancındadır.

Bütün Tanzîmat sonrası aydınları gibi Menemenlizâde Mehmed Tâhir de Türk dilinin, her zaman baş vurulabilecek bir lûgatinin olmayışından yakınmış, böyle bir esere ihtiyâcı-

(7) Böyle bir cemiyetin tesisi o devirde oldukça sözü edilen bir tasavvurdur. Reşad imzâsıyla neşr olunan "Lisan ve Edebiyat" isimli makâlede (Mürüvvet, nr. 59, 4 Mayıs 1304) M. Tâhir'in "Cemiyet-i Edebiye" adı altında kurulmasını istediği akademiden "Encümen-i Edebiye" diye bahsolunur. Muallim Nâci de aynı ihtiyâcı şöyle dile getirir:

"Lisanımız var ise onda tasarruf etmeye de hakkımız vardır, fakat bu tasarruf erbâbına tevdi edilmek lâzım gelir. Yoksa her eli kalem tutan, lisanda tasarrufa kalkışacak olursa ne söyleyeceğimizi, ne yazacağımızı şaşırır kalırız. Bunun çâre-i münferidi muktedit bir cemiyet-i edebiye teşkili ile Osmanlı Lisânına mensup addolunacak bilcümle kelimâtı câmi bir mükemmel diksiyoner meydana getirmektir... Böyle şeyler dâima ehliyeti müsellemler bir cemiyet mârifetiyle yapılmalıdır ki hem mükemmel olsun hem de mazhar-ı kabûl-i âimme olabilsin," (İntikad, İstanbul 1304, s. 46, vd.)

mız olduğuna ehemmiyetle işâret etmiş, mevcut lûgat ve kavâid kitaplarımızla Türkçe'yi müstakil bir lisan olarak öğrenmenin imkânı olmadığına inanmıştır. Ancak o "gerek kavâid ve gerek kâmus, bir ferdin yapabileceği şeyler değildir" diyerek, kurulmasını arzu ettiği "Cemiyet-i Edebîye"nin ilk vazifesinin dilin büyük bir lûgatini yapmak olduğuna işâret eder. Fakat dilimizin bu en önemli problemi husûsunda "Cemiyet-i Edebîye" tek başına bırakılmamalı, lûgat tertip ve tanzîmi hakkında fikirleri olanlar, bunları, cemiyet üyelerinin faydalanabilmesi için yazmalı ve münâkaşa etmelidirler. Böylece en doğru yol bulunmuş olacaktır.

Başkalarından, dil bahsi hakkındaki fikirlerini söylemelerini bekleyen M. Tâhir'in kendisi de lûgat tertîbi hususunda ki düşüncelerini şöyle açıklar :

1 — Hazırlanacak olan lûgatta, menşei her ne olursa olsun, Türkçemizde işlekliliğini muhâfaza eden bütün kelimeler, dilimizin malı olarak kabûl edilmeli ve istisnâsız bir şekilde alınmalı. Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin, ihtiyaç duyulduğu takdirde imlâ ve kâideleri, dilimizin şartlarına göre değiştirilmelidir.

"Elyevm istimâl etmekte olduğumuz Arabî ve Fârisî kelimeleri Türkçe'nin malı addetmedikçe matlûb vechile kâmus-ı lisan meydana getirilemez. Biz kelimâtı da tüccar malı gibi münhasıran temellük olunur bir şey addederek, o Arabîdir, ilişemeyiz, o Fârisîdir dokunamayız der durursak emin olalım ki bizim için hiç bir terakkî kâbil olamaz. Ulemâ-yı lisanı ve ötekinin berikinin mazhar-ı ta'rîzi olmakla müftehir bulunan zevk-i selim ile fikr-i metin ashâbından olarak içtimâ edecek olan eâzım-ı cemiyet lüzum görürse, hattâ, Arabî, Farisî kelimelerin de tağyîr-i imlâsına, tebdîl-i kavâidine muktedir bulunmalıdır. Çünkü bir millet istimâl ettiği lisanı istediği şekle koymakta muhtar"dır⁸.

2 — Arapça fiillerin bu dilin kâmusuna göre tertîbi ke-

(8) Edebiyatımıza Dâir Bir İki Söz, III. Mürüvvet nr. 36, 26 Eylül 1887, s. 4.

sinlikle terkedilerek, köklerin, sâdece Türkçe'de kullanılan sîgaraları alınıp, kullanılmayanlar bırakılmalıdır. "Eserin sûret-i telif ü tanzîmine gelince bu bâbda halledilecek birçok müşkülâta tesâdüf edilir, zannederiz. Evvelâ ef-âl-i Arabiyye kâmusu nasıl tertib ile alınacak? Kâmus-ı Arabî tertibiyle denemek ise, fikr-i âcizânemizce yanlış bir şey olur, çünkü kâmus-ı Arabî, Araplar için yapılmış ve Arabîyi bilenler kullanıyor. O cihetle meselâ "muîn"i bulmak için "avn" mastarını bilmeğe muhtaç olmakta, onlar pek sıkıntı çekmezler; fakat biz kâmusu, Türkçe'yi öğretmekte, halkı ayrıca Arabî tahsil ihtiyâcından müstağni etmek için yaptığımız halde, bu gibi külfetleri, bertaraf etmekliğimiz lâzım gelir. Bunun için kâmus-ı Arabînin Araplara göre doğru ve bize göre yanlış olan usûlünü kırarak, madde-i asliyyeyi irad ile iktifâ etmeyip, bizde müstâmel olan sîgaların umûmunu ayrı ayrı yazmak iktizâ eder; meselâ "avn" mastarı yazılacağı gibi muâvin ve istiâne ve iâne kelimeleri de yazılmalı ve fakat isti'mal olunmayan sîgaraları kaydedilmemelidir" ?

3 — Başlangıcından bugüne kadar kültür dilimizde yer almış olan Türkçe ve yabancı kelimeleri tesbit etmek için, ehemmiyetleri herkesçe kabûl edilen birçok eser taranmalıdır. Bu çalışma neticesinde göreceğiz ki san'atçılarımız dilde hiç de ihtiyaç duyulmayan birçok Arapça, Farsça kelimeyi kullanmışlar, bunun yanında dilimizin asıl muhtaç olduğu kelimeleri kültür hayatımıza kazandırmamışlardır. Dilimizde ihtiyaç duyulan bu kelimelerle, taramalar sonunda tesbit edilenler birleştirilerek "içlerinden efkâr ve hissiyat ve mesâil-i fenniye'nin lâzım olanlarını tefrik" ile onları kaydederek, diğ-
gerlerini terk etmeli¹⁰.

(9) a.y.

(10) Ali Suâvi Efendi aynı mevzûda şunları söylemektedir: "Bugün lâzım olmayan pek çok Arabî ve Farsî lâfzı alıp istimâl ederiz de lâzım olan birçok lâfzı hiç almağı düşünmeyiz. Meselâ lisanımızda "almak" ve "vermek" lâfızları varken "ahz u itâ" ve "sitâd ü dâd" lâfızlarını niçin istimâl edelim? İşte bir taraftan bu türlü lüzumsuz lâfızları çıkarıp yerlerine fûnün ve edebiyâta dâir lisanımızda bulunmayan ve Arabide bulunan

4 — Arapça kâmus tertîbine göre meydana getirilecek olan lûgat Türkçe'nin bünyesine uygun gelmez. Kelimeler mutlaka "Hurûf-ı hecâ" üzerine tertip edilmeli ve Kâmus'un Arapçaya âit olan tarzı terkolunmalıdır.

5 — Hazırlanacak olan bu lûgat "ıstılâhât-ı fennîyeyi ıslâh ve tevsî etmelidir." Böylece bu eser aynı zamanda ilmi ıstılâhları da ihtivâ edecektir ¹¹. Menemenlizâde Mehmed Tâ-hir bu mesele üzerinde bilhassa durur ve daha önce "cemiyet-i tıbbiye" tarafından bir "lûgat-ı tıbbiye" meydana getirildiğini söyler ¹². Ancak bu eserde ıstılâhlar ya doğrudan doğruya Arapça ve Farsça'dan alınmış, ya da dil kâidelerine uygun olmayan zorlamalarla ortaya konmuşlardır. Bu şekilde meydana getirilen kelimeler iki yanlı bir problemi birlikte taşırlar. Eğer dilin zorlanması ile kazanılan kelimeler kaldırılacak olursa yerlerine hangileri konacaktır, yok eğer aynen muhâfaza edileceklerse dil kâideleri nasıl korunacaktır? M. Tâ-hir ortaya koyduğu bu soruların cevaplarını vermekte kendisini yetkili bulmaz. "Meydanda cemiyet-i tıbbiye'nin eseri olarak bir lûgat-i tıbbiye mevcuttur ki kabul veyâ icâd ettiği kelimâtın birçoğu kavâid-i lisâna muhâliftir. Bunlar tayy edilse, yerlerine hangi kelimeler vaz edilecek? Tayy edilmese lisânın kavâidi nasıl muhâfaza olunacak? Bu bâbda bir rey beyân etmek mes'ûliyeti altına giremediğimizden, yalnız mes'eleyi nazâr-ı dikkate arz etmekle iktifâ ederiz."

6 — Herkesin kesinlikle uyacağı şekilde imlâmızın tâyin

elfâzı almağa mecbur olacağız. (Hadîka. nr. 5, 26 rebiulevvel 1290, 1873). Aynı görüşü Recâizâde Mahmud Ekrem'de de buluruz. (Tâlim-i Edebiyat, İstanbul 1299, s. 385-386). Muallim Nâci, lûgata girecek kelimeleri seçiş şekli hakkında bilgi vermezse de hazırlanacak olan eserin "Osmanlı lisânına mensup addolunacak bilcümle kelimâtı câmi bir mükemmel diksiyoner" olmasını ister: (İntikad, İstanbul 1304, s. 23).

(11) Aynı görüş daha önce Nâmık Kemâl tarafından "Lisan-ı Os-mânî'nin Edebiyatı Hakkında Bâzı Mülâhazâtı Şâmilidir" isimli makalede ifâde edilmiştir.

(12) Bu cemiyet ve faaliyetleri için bk. Dr. Osman Şevki Uludağ, Osmanlı Tabâbeti ve Tanzimât, Tanzimât I, Yüzüncü Yıldönümü Münâsebetiyle, İstanbul 1940, s. 968-977.

ve îslâhı. Türkçe kelimelerin yazılışında öteden beri bir birlik sağlanamamış, herkes kendisinin doğru bulduğu imlâ şeklini kullanmıştır. Hazırlanması gereken lûgat, imlâsı ile de hiç kimsenin îtiraz edemeyeceği ve kullanmaya mecbûr olacağı bir imlâ tarzı ortaya koymalıdır. Aksi takdirde dilde birliğin sağlanması mümkün değildir¹³.

Dil konusunda, Tanzimat sonrası aydınlarının ortak olarak ifâde ettikleri diğer bir eksiklik de lisânımızın bütün inceliklerini gösteren bir "kavâid" kitabına sâhip olmayışımızdır. Ali Süâvi, Nâmık Kemâl, Ahmed Midhat, Muallim Nâci yukarıda gösterdiğimiz yazılarında lûgat mes'elesi ile birlikte hep bu mevzûu ele almışlar, mevcut gramer kitapları ile¹⁴

- (13) Tanzimat'tan sonraki devrede dil üzerinde söylenenlerin bir bölümü de imlâ hakkındadır. Menemenlizâde Mehmed Tâhir dil mes'elerinden bahseden iki yazısında bu mevzûu ehemmiyetle belirtmiştir. Ayrıca konuyu müstakil olarak ele alacağını da va'd etmiştir, fakat biz bu mevzûdaki yazısına taramalarımız sırasında tesâdüf edemedik. M. Tâhir'in incelediğimiz bu iki yazısından daha önceki târihlerde "Muhsin" imzâsı ile neşrolunan Meşveret adlı makâlede (Mecmûa-i Ulûm, nr. 2, 15 Zilhicce 1296/1879) Türkçe kelimelerin kesin imlâsı yanında Arapça ve Farsça kelimelerin de Türkçe'deki söylenişlerine göre yazılması teklif edilir. Ahmed Midhat Efendi, bu mevzû hakkındaki düşüncelerini önce Tercümân-ı Hakikat'te neşretmiş (İlk yazı nr. 2973, 30 Nisan 1888), daha sonra bunları Medrese-i Süleymâniye "Rehnumâ-yı Muallimin, İstanbul 1305" adı ile kitap haline getirmiştir. Mürüvvet gazetesinde Resad imzasıyla neşrolunan Lisan ve Edebiyat isimli bir serî yazıda (nr. 59, 16 Mayıs 1888, nr. 65, 72, 74, 79), yine aynı gazette Nâbizâde Nâzım ile (nr. 68, 25 Mayıs 1888, nr. 69), Mehmet Ziver'in (nr. 70, 27 Mayıs 1888, nr. 71), aynı isimle yazmış oldukları makâlelerde hep bu konuya temâs edilir. Ancak Nâbizâde Nâzım, gerek Türkçe, gerekse Arapça ve Farsça kelimeleri en doğru şekilde İstanbul halkının telâffuz ettiğini söylemekte ve lisânın tâyin edilmek istenen imlâsında en doğru hareketin bu söyleyiş şeklini tesbit etmek olacağı üzerinde durmaktadır.

- (14) Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi üzerinde yapılmış gramer çalışmaları için bk. A. Dilaçar, Türkiye Türkçesi Gramerlerinden seçme eserler, Türk Dili Dergisi, nr. 21, 1953, s. 603-609.

dilimizin Arapça ve Farsça'dan ayrı olarak müstakil bir şekilde öğrenilmesinin imkânı olmayacağını söylemişlerdir.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir de dil mes'elelerini çözümlmek maksadıyla kurulmasını teklif ettiği "Cemiyet-i Edebîye"nin ikinci önemli vazifesinin dilin kaidelerini tam ve kesin bir şekilde ortaya koyacak bir "kavâid" kitabı meydana getirmek olduğunu tekrarlar ve bu yolda hazırlanacak olan eserin gâyesinin "Müstakil ve hiç bir lisâna irtibat ve mahkûmiyeti olmayan" Türkçe'yi meydana getirmek olması gerektiğine işaret ederken, konuşanları ve yazarları tarafından kânunları en iyi şekilde bilinmeyen bir lisanda istiklâl aramanın ve ondan terakkî beklemenin abes olacağını söyler.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir gramer kitabının hazırlanışında alınması gereken kesin tavrı belirttiikten sonra, tıpkı lûgat mes'elesinde olduğu gibi bu konu hakkında da düşüncelerini madde madde belirtir. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz :

1 — Hazırlanacak olan "kavâid" kitabı için her şeyden önce Türkçe'nin kendi bünyesindeki dil kâideleri en geniş şekilde araştırılmalı ve tetkîk edilerek sistemleştirilmelidir. "Evvelâ Türkçe'nin kendi tabiatında mündemiç olan kavâid lâıyıkıyla taharrî ve tetkîk olunarak tâıyn edilmelidir." Bu mevzûda yapılacak olan çalışmalarda Ahmed Cevdet Paşa'nın "Kavâid-i Osmâniye"sinin örnek olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

2 — Asırlardan beri Arapça ve Farsça'nın tesîrinde kalan lisânımız, bu dillerden sâdece kelime almakla kalmamış, aynı zamanda bâzı gramer kâidelerinin de bünyesine girmesine müsâade etmiştir. İşte dilimizde hâlen kullanılmakta bulunan bu yabancı kâideler aydınlığa kavuşturulmalı, Türkçe'nin bünyesine uymayanlar ayıklanmalı, geri kalanlar ise dilimizin aslî kaideleri ile birleştirilerek, Türkçe'ye mal edilmelidir. Bu şekilde lisânımızda kullanılan gramer kâidelerinin başka lisânlara bağılı kalması önlenabilir. "Arabî ve Fârisî lisânlarından istiâre edilerek Türkçe'mizde mer'î olan kavâid gü-

zelce tedvîn ve tefrik olunarak kavâid-i asliyye-i Türkiye'ye ilâve edilip, ezhân-ı umûmiye birçok zevâid tahsîli külfetinden kurtarılmalıdır.”

3 — Şimdiye kadar dilimiz üzerinde hazırlanan “kavâid” kitapları devamlı olarak sarf (şekil bilgisi) bahislerine ağırlık vermiş, nahiv (cümle bilgisi) üzerinde pek durulmamıştır : “Lisânımızın kendi şîve ve isti'dâdı dâhilinde nahvi tedvîn olunmalıdır. Gerçi şimdiye kadar sarfımıza dâir hayli eserler yazıldıysa da Türkçe bir nahiv kitabı görülemiyordu”¹⁵.

4 — Hazırlanacak olan gramer kitabının halletmesi gereken bir konusu da “galatât-î meşhûre”dir. San'atkârlarımızın kabûlüne mazhar olan ve bu isim altında mütalâa edilen kullanışların yanlış addedilmemesi gerektiğini söyleyen M. Tâhir, “Lisanın istiklâli, kelimât ve terâkibinin sıhhat ve sakâmetini ancak o lisan ashâbının isti'mâline tatbîkan tâyin etmekle olur” diyerek bu konu üzerindeki düşüncelerini açıklar.

Dil mevzûu üzerinde yazdığı iki makâlede M. Tâhir'in bilhassa “lûgat” ve “kavâid” mes'elesiyle çok yakından ilgilendiğini ve bu konulardaki fikirlerinin ne yolda olduğunu gördük. Onun ve nesildâşlarının ortaya koyduğu fikirlerin bugün için bile tâzeliğini muhâfaza etmesi, onlardan bâzı şeyleri alabileceğimizi bize göstermektedir.

(15) Aynı dikkati Ahmed Midhat Efendi'de de görürüz : Osmanlıcâ'nın Islâhı, Dağarcık, Cüz. I, İstanbul 1288, s. 20-25.

ACI HAYÂL, TATLI HAKİKAT (*)

Yahyâ KEMÂL

(Neşre hazırlayan : Necat BİRİNCİ)

Aşağı yukarı üç ay üzüntü daha. Paris Konferansı, celselerini ancak üç ay sonra açabilecekmiş. Konferans, siyâsî zarûretlerle zaman zaman küçüle küçüle dörtler meclîsine, üçler meclîsine, ikiler meclîsine kadar küçüldü. Asıl meseleye, Türk mes'elesine gelince, bir müddetlik ortadan kayboluyor.

Büyük Fuad Paşa'nın bir zaman Osmanlı Saltanatı'nı tutan kuvveti târif için söylediği sözü hatırlamamak kâbil değil. Bir sene harpten daha ağır olan bu son mütâreke senesini de mâ-şa-Allah kasıklarımız çatlamadan atlattık. Şimdi daha üç ay bekleyeceğiz. Acaba bu son merhale midir? (iki satır sansür) Teşrinlerden sonra, konferans, karârını -şâyet verirse- ne olacak?

İntizâr içinde üzüntü (bir satır sansür) elli seneden beri başlıca hâlet-i rûhiye oldu. (İki satır sansür) Şimdi altmışını geçene kadar bütün millet elli seneden beri böyle kaç mer-

(*) Kubbealtı Akademi Mecmuasının Nisan 1982 sayısında "Vatan mefhûmu" başlıklı yazının son cümlesi "şimdi koca saltanatı bir mandaya değişeceğiz!" şeklinde olacaktır, düzeltiriz.

halenin geçmesini bekledi. (İki satır sansür) En sonra, en sonra da bu mel'un harbin güldürüp ağlattıkça dâima aldatan safhalarını : Zafer-i nihâyi, sulh-i münferidleri...

Dâima üzüntülü bir devrin geçmesini bekleye bekleye beklemeye illetine tutulduk. Bütün bir millet faâliyetini belirsiz bir ferdâya ta'lik etmiş (beş satır sansür) Bütün bir havâs sınıfı "devlet"i milletten tamâmiyle ayrı, hayâtın yegâne vâsıtası bir unsur tasavvur etmiş, hayâtı ancak ondan umuyor. Bu sınıfın bildiği bir tek bir şey vardır : Hâricî siyâset. Hâricî siyâset her derde devâdır. (üç satır sansür) Ne postumuz üzerindeki iktisâdî musâraalar, ne küçük milletlerin istilâ hırs-ları, ne siyâsî müdâhaleler, ne harb, hiç bir şeycikler (on beş satır sansür). Bu hâricî siyâsetten tam bir necât beklemek kadar mânâsız bir fikir olamaz. Bir millet bu asırda ancak millî mes'eleleriyle yaşayabilir. Yeryüzünde kökümüzü kurutmak isteyen Yunanistan on aydan beri en ziyâde millî müesseselerimizle uğraşiyor. Buna dikkat etmek kâfi. (yirmi satır sansür)... istinad ettiği bir kâide olan Türk milleti iktisâdî, ticârî, ilmî müesseselere sâhip olduğu kadar kurtarabilir.

Eski Osmanlı devleti Karlofça'dan, Küçük Kaynarca'ya Küçük Kaynarca'dan Edirne muâhede'si'ne kadar her zararlı muâhedededen dermansız çıkıyor, birkaç sene sonra eski kanını, eski canını buluyor, ayağa kalkıyordu. Çünkü o mesut zamanlarda millî cemâat teşkilâtına mâliktik. Doğrudan doğruya halife ve pâdişâhın tâbiyyetinde olan müslüman cemiyeti kıt'a kıt'a, şehir şehir birbirine bağlanmış demir bir şebeke idi. Evliya Çelebi, esnaf teşkilâtını tasvîr ederken "tâife-i yankesiciyân" diye bir cemâaatten bahsediyor. İlğine kadar devletçi olan Osmanlı Türkü'nün kafası yankesicileri bile cemiyet hâricinde bir sınıf olarak telâkkî edemiyor! Bu devleti Rumeli'de, hattâ bugün kaybolmak üzere olduğumuz yeni Bulgaristan, eski Tuna'da asırlarca didikleyen Çarlık Rusya'sı bir türlü yerimizden söküp atamıyordu. Bu devlet o zaman ceviz uru gibi, üstüne çivi çakılmaz bir kitle idi. Çünkü millî cemâat teşkilâtına mâliktik.

Bugün şehirlisi, istikrazla dolmak ıztırârında bir hazîne-

den müteayyiş, köylüsü, bî-tâb bir cemâatiz. Paris konferansı'nın hakkımızdaki vereceği en müsâit karardan sonra bile yine Rum, Ermeni milletleri gibi kendi yağıyla kavrulur bir cemâat olmağa mecburuz, değil mi? Bütce-lis sınıflarımıza bu tecellî ağır geliyor. Bu ızdırâra onlar acı hakikat diyorlar. Acı, delice emeller peşinden koştuğumuz hayaldi. Tatlı ve yalnız ve yalnız bu basit hakikattir.

(Zaman, nr. 475, 2 Eylül 1919)

GAZEL

Ol rakib-i bî-hüner dünyâda handân olmaya
Câna kasd eyler demiş cânâna bühtân olmaya

Dem-be-dem kan ağlarım firkatle bed-hû sel gibi
Lütf edip Şîrîn neden Ferhâda sultân olmaya

Çerh-i mihnet içre her sâ'at niyâz etmekteyim
Yâ llâhî yıldızım göklerde Keyvân olmaya

Bir onulmaz derde düştüm âkıbet göç eylerim
Sunduğun cânâ meğer kim âb-ı hayvân olmaya

Zîynet-i gülşen ruh-ı gülgûnun ey Ken'ân-sıfat
Sensiz âlem içre ma'mûr bağ u bostân olmaya

Ben muhabbet ehliyim ey dil-rübâ âhir niçin
Ehl-i aşkın râhı pür-nûr habl-ı Kur'ân olmaya

An-be-ân artar hevâ-yî aşkın ey Fahrî-i zâr
Nâr-ı firkat bahrisin feryâda imkân olmaya

Cihangir Akdağlı

CÂMİLERDE İLK SAF ve GENİŞ SAF HAKKINDA

Ekrem Hakkı AYVERDİ

— Geçen sayıdan devâm —

Birkaç câmiden hulâsaten bahis ile söylediklerimize misâller verelim :

1. **Mescid-i Nebvî :** Bu mübârek mescidin eski binâsından eser bile kalmamıştır. Yalnız muhtelif müelliflerin, târihlerin mâlûmâtıyla bir hükme varılabilir. Ekseri Avrupa'lı olan bu müellifler içinde bir tânesi, efrâdını câmi. ağıyarını mânî bir kıymetdedir. Müslümanlığı hor görmeyen, Osmanlılıkla hiç alâkası olabileceğini tahmin bile etmediği Sûriye kervansaraylarından sekiz tânesini tedkik ederken arâziye, bir kervansarayın icablarına en uygun bulduğu altısının da Osmanlı olduğunu görünce, bu ne devletmiş, gelir gelmez en uygununu yapmış, diyecek kadar hakşinas olup⁸, Garblılar arasında bir istisnâ teşkil eden Jean Sauvaget'nin (Medîne Emevî Câmii) nâmındaki 200 sayfalık eseri⁹ mîmârî bir tedkik

(8) Jean Sauvaget, Les Caravanserais Syriens du Hadj de Constantinople, 120-121. S. Ars, Islamica, vol. IV, 1937.

(9) Jean Sauvaget, La Mosquée de Medine, Études sur les Origines Architecturales de la mosquée et de Basilique, Pars M.C. M. 4 VII (1947).

olup geniş mâlûmâtı ve mukâyeseleri ihtivâ etmektedir. Müellif Emevî Halifesi Velid'in 85. H. senesinde tamâmen yeniden yaptırdığı binâyı ve ilâvelerini tedkik etmiş, bazilikaları örnek alan Emevî câmileri arasında karşılaştırmalar yapmış, Hazret-i Peygamber'in mescidinin hemen Hicret'i müteakip I (622) de kendisi tarafından yaptırılmış olduğunu tekrar ettikten sonra, müteâkıp tâdil ve tevsî safhalarını Sauvaget'den alarak bildiriyoruz; hulûs sâhibi büyük bir âlim olduğundan ihticâcında isâbet vardır. Sûriye Kervansarayları isimindeki makâlesinde Osmanlı aleyhine ekalliyetler ve Garblılar tarafından umûmî efkâra zerkedilen haksızlıklara candan temâs etmiştir. (a.a., 41. S.).

1. Hazret-i Peygamber tarafından ilk inşâsı, 1 (622),
2. Hazret-i Peygamber tarafından genişletilmesi, 7 (628),
3. Hazret-i Ömer tarafından genişletilmesi, 23 (den evvel) (643 - 644),
4. Hazret-i Osman tarafından büyütülmesi, 29 (649 - 650),
5. Emevî Halifesi Velid tarafından yeniden inşâsı, 88-91 (707 - 710),
6. Abbâsilerin (bilhassa Mehdi zamânında) tevsî ve tâdil işleri, 133-247 (750-861),
7. Zengîlerin çalışmaları, 589 (1193),
8. Câmîin yanması ve ihyâsı, 654 (1256),
9. Mısır Memlûklerinin yaptıkları tâdil ve tâmirler, 658-886 (1260-1481),
10. Câmîin yanması ve Kaytbay tarafından ihyâsı, 886 (1481),
11. Osmanlıların mütemâdi tâdil ve ilâveleri, 923-1270 (1517-1854),
12. Sultan Mecid'in Câmii yeniden denecek derecede inşâsı ve tezyinatının tamâmen tecdidi, 1270 (854) ¹⁰.

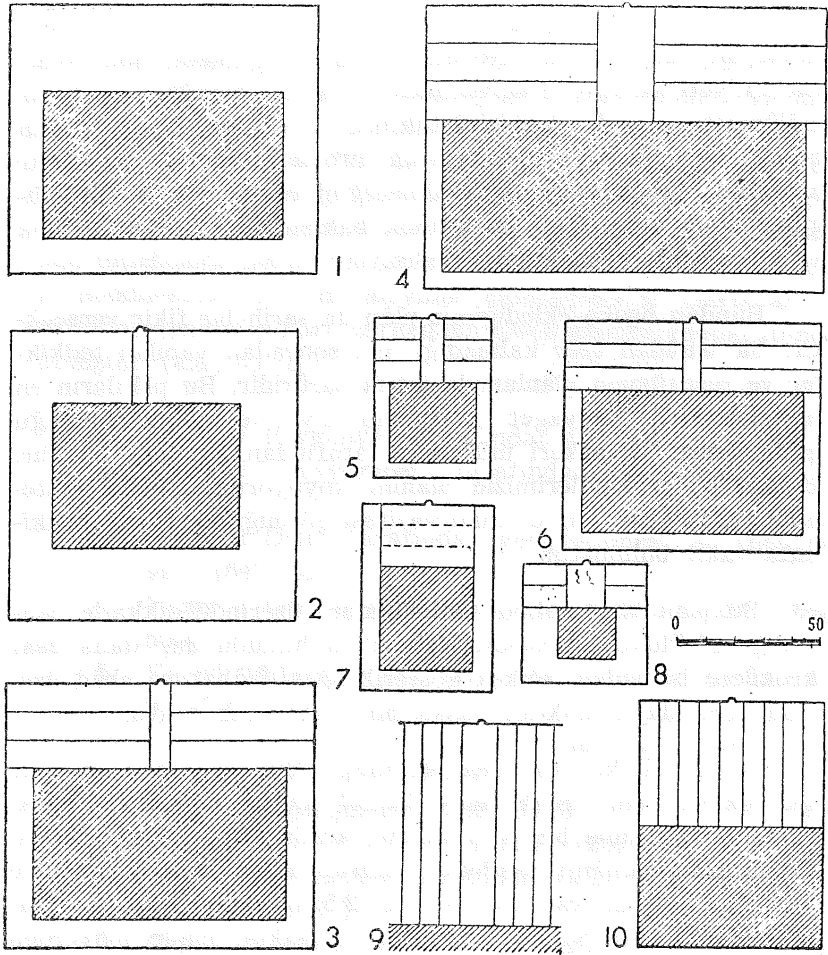
(10) Sauvaget'in verdiği milâdi târihlerin bâzıları gözden geçirilmiş ve bulunan ufak farklar tashihen gösterilmiştir.

Plânın te'sis ve inkişâfını izah için yazdığımız bu makâlede bu tâmir târihlerinin verilmesi belki fazla görünebilir; fakat mes'ele, Mescid-i Nebevî'ye âid olduğundan, husûsî bir ehemmiyeti hâizdir ve öğrenilmesi herkesi memnûn edecek bir mâlûmattır; üstelik birbirini tâkîben ve mütemâdiyen yapılan bu tevsî ve tâdillerin, çok ve sık direkli câmilerin ne kadar kolaylıkla tahavvülâta uğrayabileceğini ve bir bünye bütünlüğüne sâhip olmadığını göstermek bakımından faydalı bulduk ve bu sebeble kronolojiyi ekledik.

Bundan başka eklediğimiz plân da sarîh bir fikir verecektir. İlk binâdan eser kalmadığı için sonradan yapılan tedkikler ve restitüsyon plânlarıyla iktifâ zarûridir. Bu plânların en mütekâmili de Sauvaget tarafından te'yîd ve tedkik olunduğu gibi, Mısırlı bir askerî mühendis tarafından yapılmış olandır. Bunun bizim harflerimizle olanını koyuyoruz. Müellif müteaddid defâ Mısır sürre emîni vazîfesi gördüğünden uzun tedkîkâta vakit bulmuştur.

Bu plân bir tettebbu' mahsûlüdür; üzerinde dikkatle çalışıldığı görülmüyor. Mescid-i Nebevî'nin hudûdu da, daha eski krokilere istinâden, açıkça gösterilmiştir. İzâhat ve ebâd üzerinde ona dayanmaktan başka bir imkânımız yoktur.

Aynı tedkîke istinâden Medîne-i Münevvere'yi ziyârete gideceklere delil olmak üzere İsmail Akgün müessesesi tarafından yaptırılmış bir plân vardır; arada fark yoktur. Bunlara nazaran Zamân-ı Saadet'de mihrap duvarını 46.0 m., kible duvarını 43.0 m., yan duvarlarını 42.5 m. ölçdük. Aşağı yukarı murabba olan bu sâha, 1870 m² tutmakta, içinde mihverden nihvere 4.0 aralıkla konmuş 99 yuvarlak yığma ayak bulunmaktadır. Cenup yüzünde olan 2 ayak bu hesâba dâhil değildir. Harîmin ilâve kısımlardaki yuvarlak yekpâre sütun adedi 257'dir. Haremdeki sütunlar yığma olmayıp yekpâre taştır. Mescid-i Nebevî şimâl hudûdundan sonra gelen sütunlar 6.0 m. aralıktır. İlâveleriyle berâber, harîm 4350 m², harem ise, avlu ve hizmet yerleri revaklar, kadınlar namazgâhı ile berâber aşağı yukarı 10350 m² mesâhasındadır. Yâni harem ve

3. R. — Bazilika uslubunda veyâ çok sık direkli câmilerden
biriğin krokisi (Sauvaget'den).

harım berâber 14700 m² ölçüsündedir. Bu maddî ölçüdür: mânevî ölçüsü kâinâtı kaplar.

Mescid-i Nebî'nin hafif muzavvaklığı, Türbe-i Saâdet-e uymak zorundan doğmuştur. Tevsi'ler esnâsında etraftaki binâlar tam istimlâk edilmemiş olmalı ki harem epeyce eğri

düşmektedir. Cenupda 87.0 m. olan yüz, şimâlde 65 m. ye inmektedir.

Bu teknik mâlûmatdan sonra şunu söylemek lâzımdır; 88 senesinde Velîd tarafından başlatılan câmiin bu şekli, ondan çok evvelki Sus, Basra, Kûfe, Baalbek, Fustat câmilerine ve bununla aynı senelerdeki Şam câmilerine bünye itibâriyle hiç benzemez. Üç veyâ beş kol tertibinde kurulan ve benzerleri altı asır daha devâm eden Emevî câmileri sınıfına girmez. Onlarda 8-12.0 m. aralıkla enine, yâni mihrap duvarına muvâzî dizilen iki veyâ dört sütun sırası bulunmakta, üstlerini kemere veyâ kirîşe oturan ahşap tavan örtmektedir. Sıraların mihrap hizâsındaki gözü daha geniş tutulur ve bâzı hâllerde mihrâbın bulunduğu kemerli kısmın üzeri kubbe ile kapanır.

Medîne câmilerinde ise, mihverden mihvere 4.0 m., ara boşluğu 3.5 m. olan son derece sık bir direk nizâmı bulunmaktadır. Böyle bir binâda mîmârî bir araştırma aramak ve mîmârî bir netîce çıkarmak beyhûdedir. Emevî câmileri ise, yan tarafı mihrap duvarı olarak tersine çevrilmiş yassı ve uzun bazilika tarzıdır. Medîne câmiine bu isim verilemez. İlk yapıdaki hurma ağacından ibâret ince sütunlar yerine yığma, kalın, kalın kârgir ayaklar konup Mescid-i Nebî'nin hürmeten sütun adedi ve mihverden mihvere mesâfeleri aynen muhâfaza edilince, kesif ayak direkleri ile dolu sahnın ferahlığı da azalmış olmalıdır. Diğer Emevî câmileriyle olan bu aykırılığa, harem yâni avlunun gayr-ı muntazam ve çok derin olması da müessir olmuştur. Tekrar edelim, inşâî mecbûriyetlerle böyle kalın ayaklar konmuş olmasına rağmen sütun adedinin azaltılmayıp aynen muhâfaza edilmesine, ilk binâyı müslümanlar arasında duyulan hörmete Emevîlerin de uymaya mecbur kalmalarını sebep olarak görüyoruz. Bu hörmeti de, Velîd nâmına inşââtı idâre etmiş ve sonra da halîfe olmuş bulunan o muhterem ve tebcîle şâyân Ömer bin Abdülazîz göstermiş olacaktır.

Medîne Câmii, böyle çok direkli câmilerin dağınık plânları yüzünden büyütülerek, değiştirilerek tanınmaz hâle gelebileceğini de gözler önüne sermektedir. Bu binâların kütle

bütünlüğü yoktur; her tarafı bütün teşebbüslere ve değiştirmelere açıktır; nitekim hep öyle olmuştur. Medîne câmiinden hâriç olarak çıkaracağımız mîmârî netice, mihrap duvarının çok geniş, derinliğinin çok az olmadığıdır. Mevzû-ı bahis Mescid-i Nebî olduğu için teberrüken îzâhâtı geniş tuttuk; diğerleri için bu kadarına mahal olmadığını zannederiz.

2. **Kûfe Câmii** : Basra ile berâber te'sîs olunan iki şehirden birisi budur ve muhtemelen daha eskisidir. İlk binâsı 18 (639) dadır. Harîm kısmı 6 sırada 19'ar sütûna oturmaktadır; direkler Filistin'deki Hîre¹¹ harâbelerinden naklolunmuştur. Câmi 60 (679) da Zeyyad bin Ebîhü¹² tarafından yeni baştan inşâ olunmuş, bu sefer 5 sırada 6'şar sütun konmuştur. Mihrap duvarı ilk ölçüye uygun olarak 100.0 m. bırakılmıştır; harîm derinliği 42.0 m. direk araları 6.0 m. dir. Bir de avlusu ve etrâfında 2 sıra direkli sundurması vardır¹³.

Bu câmiin Medîne'ye nazaran sütun araları daha geniş, fakat yine müsâvî aralıklıdır. Fakat harîmin derinliği az, mihrap duvarı geniş bir câmi nizâmındadır; bu bakımdan Emevî câmilerine benzer. Hicret'den sonra 60 senesinde yapıldığına göre Emevî câmilerinden evveldir. Bu sebeple bu câmi çok direkli fakat bazilikaya müşâbih bir tiptir¹⁴.

Bu câmiin bir husûsiyeti de pek büyük bir avlusu olmasıdır; hâlâ da mevcuddur. Bu avlu bir ihtiyaçtan doğmuştur; câmi toplayıcı demektir; ibâdete gelenlerin câmie girmeden evvel, toplanmaları, görüşüp konuşmaları, şadırvandan abdest almaları için bu ilk toplayıcı avlu ilâve edilmiştir¹⁵. Avlu bazilika ve kiliseye hemen hemen yabancı bir unsurdur; bu câmide de bir yeniliktir.

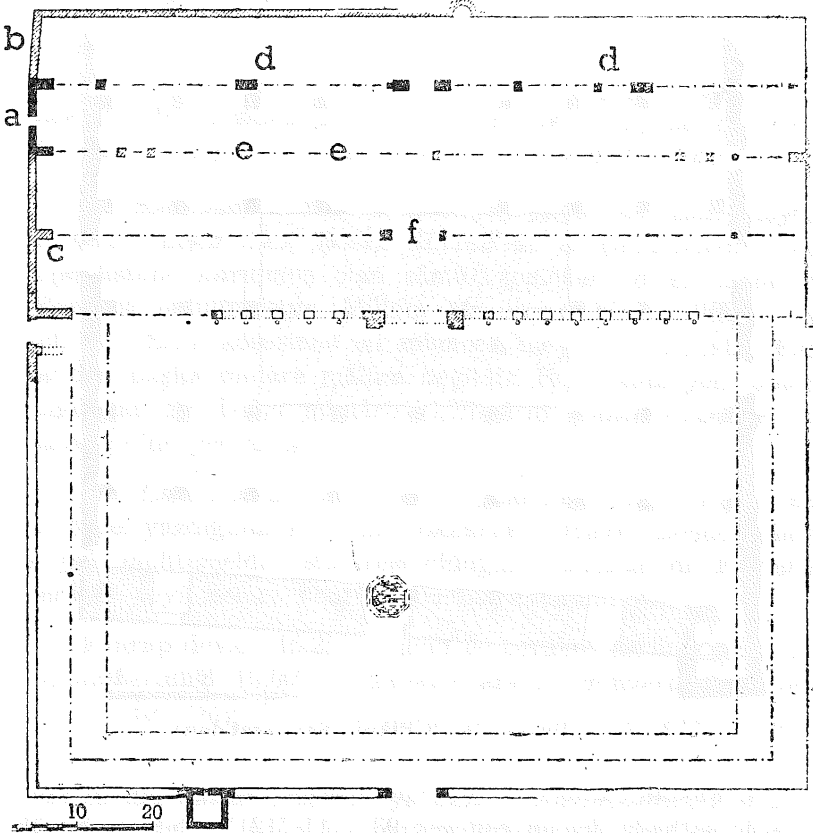
(11) Kullandığımız telaffuz ve imlâ arapların kullandıkları gibidir; Avrupa'hılarınkine tam uymaz.

(12) Bu Zeyyad'ın babası mechuldür; bu sebeple babasının oğlu lâkabı ile anılır. Muktedir, fakat hiçbir mânevî kıymete hürmet etmeyen bir adamdır. Irak Vâlisi iken Kerbelâ Fâciâsı'nı tertîb ve icrâ eden odur.

(13) Sauvaget, a.e., 94. S.

(14) Sauvaget, a.e., 94. S.

(15) Sauvaget, a.e., 94. S.

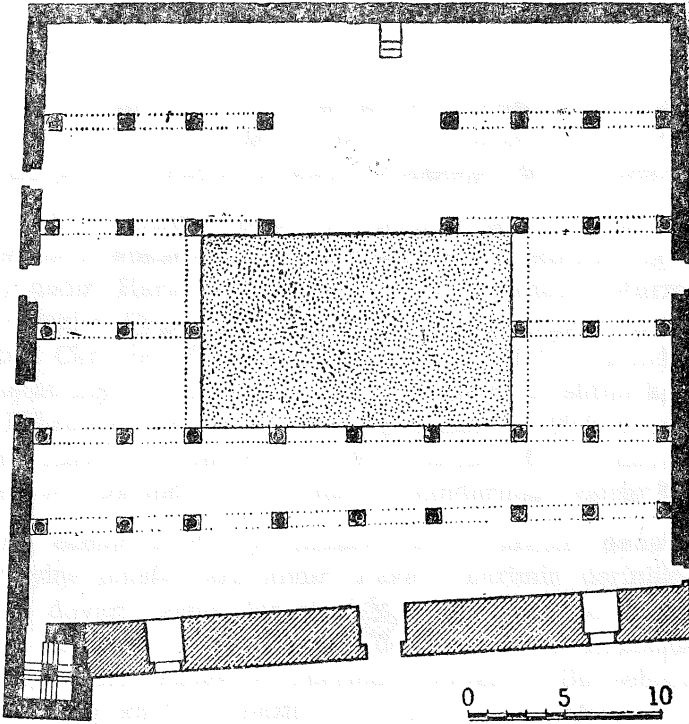

4. R. — Harran Câmii (Sauvaget'den).

3. **Basra Câmii** : İlk şekli ve târihi hakkında bir mâlûmat mevcut değildir. Yalnız Zeyyad bin Ebîhü tarafından 42 (665) senesinde yeni baştan yapıldığı bilinmektedir ¹⁶. Bu yeni inşââtda kesme taştan yapılmış 5 ayağın (5 sıra mânâsına) her tarafına atılan kemerlere oturan tik ağacından bir tavanla örtülüdür ¹⁷.

(16) R. Ghirshman, Une Mosquée de Suse du Débat de l'Hégire, extrait du Bulletin d'Etudes Orientales, 1947-1948, 3. S.

(17) Sauvaget, a.e., 94. S.

5. R. — Bosra Câmii Plânı (Sauvaget'den).

4. **Fustat Câmii** : 53 (673) de inşasına başlandığı, en azından üç safhada devâm edilerek 93 (711-712)'de bittiği, büyük değişiklikler geçirdiği mâlûmdur. Şimdi mevcut olmadığından şekli ve ebâdî mechul kalmaktadır. Yalnız 53 (673) senesinde 4 minâre ve avlu berâberce yapılmıştır¹⁸. Târîhî teselsülü tâkip için kayd ile iktifâ ettik.

5. **Kudüs'de Mescid-i Aksâ** : Bugünkü şekliyle veyâ ona yakın olarak kimin tarafından inşâ edildiğini tâyin pek mümkün görülüyor; Velid yapısı olması muhtemeldir. Bilinen orta kolun yanlardakinden daha geniş ve yüksek olduğudur. Her asırda büyük tahrîbâta ve tâdile mâruz kalmış, 1970'ler-

(18) Sauvaget, a.e., 94-95. s.

de Yahudiler tarafından yakılmıştır. Plânı ancak umûmî bir fikir verebilir. Buna nazaran harîm derinliği 20.0 m. avlu ve revak ile berâber, 80.0 m. kadardır. Direk sıralarının arası 4.0 m., birbirinden ayrılığı 7.70, orta kolun genişliği 11.70'dir. Demek tam bir bazilika plânıdır. Yan revaklar çapraz tonoz, harîm çatı ile kaplıdır; mihrap üstünde bir kubbe vardır.

6. **Sus Câmii** : 1948'de hafriyat yapılarak izleri meydana çıkarılmıştır. Sus, Basra Körfezi'nin az şimalindedir. Bir tepe üstüne kurulmuş olan câmiin temelleri, direk kâideleri, döşemesi bulunmuştur. Mühim bir unsur, bir yenilik olarak sol, yâni Şark köşesinde bir minâresi meydana çıkmıştır. Fustat'dan başka minâre mâlûm değildir. Sus Câmii yeni bulunduğu ilk İslâm mîmârisi külliyyâtını yazan Creeswell ve Sauvaget'de yer almaz.

Sus Câmii'nin bânfisi ve târihi mâlûm değildir. Fakat da-da evvel yazdığımız iki câmie bakarak I. Hicret asrında olması pek muhtemeldir. Minâresi olduğuna nazaran da Fustat'la berâber veyâ hemen sonra yapılması mümkündür.

Mihrap duvarı 45.25 m., avlu ile berâber derinlik 55.65 m., harîm derinliği 19.00 m., direkler araları mihverden mihvere 4.35 m.'dir. Duvarlar kerpiç, ayak ve tabanlar pişmiş tuğladır ¹⁹.

Müsâvî aralıklı, bazilikaya daha fazla benzerlik gösterenleri toplu tesbit için Sauvaget'nin hazırladığı levhayı aktarmak faydalıdır.

7. **Şam Emevî Câmii** : 87 (706) senesinde Velîd tarafından yaptırılmıştır. İki sıra direkli ve üç kollu bir bazilika benzeri olan bu câmi o zamana kadar harîmi en büyük olanıdır. Câmii'nin bir hazîneyi ihtivâ eden şadırvan avlusunun çevresinin Roma Putperest mâbedine âit olduğu tesbit edilmektedir. Yalnız yerinde bulunan kiliseden hiç bir parça muhâfaza edilmiştir ²⁰.

(19) Ghrishman, a.ma., 1-3. S.

(20) Sauvaget, a.e., 95. S.

Harîm sıra araları 12 kûsur metre, kendileri 5.0 m. aralıklı sütunlara oturmaktadır. Mihrap hizâsındaki göz 20.00 m. açıklıktadır; bu sûretle iki yanı birbirinden ayırır. Harîm içten içe 136 m. eninde, 38.0 m. derinliğindedir. Ortada çatıyı aşan bir kubbe vardır. Dıştan dışa mihrap ve duvarı 156.50 m. genişlikte, avlu ile berâber 96.0 m. derinliğindedir. Avlunun iki tarafında hazîne ve hizmet yerleri olduğundan, içi 136.0 m.'ye inmektedir.

Harîmin yassılamasına uzunluğu, üç kollu olması, binânın Suriye Roma-Bizans eserlerinden mülhem olarak yapıldığını göstermektedir. Yalnız üç kolun müsâvî aralıkta olması, orta gözüün geniş ve ferah ölçüsü câmie, kilise anlayışından başka bir hava, bir tutum bahsetmektedir.

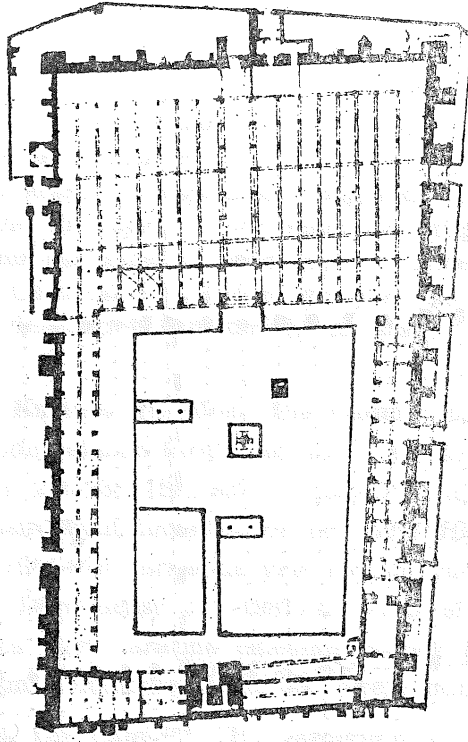
Câmi serâpa mozaik usûliyle yapılmış şekillerle kaplıdır. Velîd Bizans'dan mozaik ustaları, malzemesi ve altın varak getirtmiştir. Kiliseden şöyle böyle ayrılan cihetlerine rağmen câmi, ebâdî, gösterişî âlâyiş ve şatafatiyle ve Emevî ismiyle takdîm edilmesiyle, ana eser sayılmış, üstelik genişliği fazla, derinliği az harîm nisbeti ve sık direklerle oturtulması usûlü tam mânâsıyla burada yerleştirilmiş, usûl asırlarla devâm etmiştir.

8. **Bosra Câmii** : 102 (719-720) arasında yapılmış 35.0 x35.0 m. ebâdında ufak bir binâdır; çok tâdil görmüştür. 11.0 m. kadar aralıkla iki sıra direğe oturur. Sıra arası 6.0 m.'dir²¹.

9. **Harran Câmii** : Emevî Mervan tarafından takrîben 128-130 (745-747) arasında yapılmış ve Selâhiddin Eyyûbî tarafından mihrap duvarı ileriye alınarak büyütülmüştür. Bu bakımdan bir bütünlük arzetmeyen, her türlü müdâhaleye müsâid çok direkli câmiler için bir örnektir. Üç kolun ortadaki diğerlerinden 1.0 m. daha geniş, binâenaleyh bazilika örneğine daha yakındır²². Ebâdî 50x55 m.'dir.

(21) Sauvaget, a.e., 101. S.

(22) Sauvaget, a.e., 97-98. S.

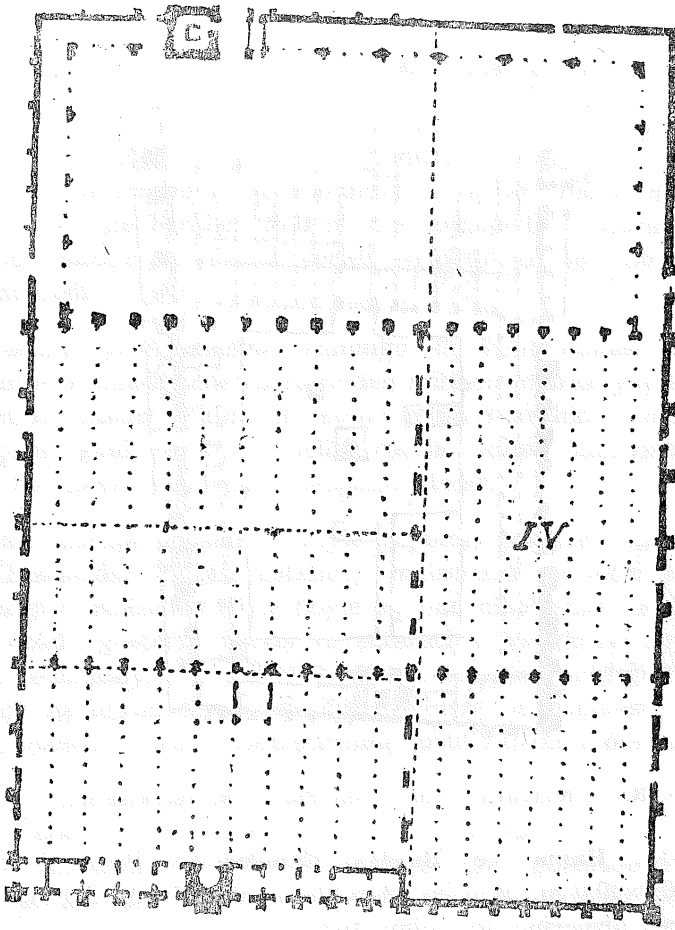
6. R. — Kayruvan Ulu Câmii Plânı (H. Terrasse'den).

10-11. Hama ve Rusâfa Câmileri²⁵ : Birincisi takriben 40.0x40.0 m., ikincisi 60.0x50.0 m.'dir. Harîm 8.0 m. aralıklı direk dizilerine oturtulmuştur.

Umûmî levhada 5 ve 7 sıralarındaki krokilere bakmak kâfidir. Rusâfa 110 (727) da yapılmıştır. Diğerleri de Emevî devridir; fakat Hama, Atabekler tarafından tamâmen değiştirilmiştir.

12. Haleb Ulu Câmii : Halife Velîd veyâ Süleyman tarafından yapılmış ise de 351 (962) de Seyfüddevle ve 2 asır sonra, 580 (1179) da Atabek Nûrüddin Zengî tarafından ye-

(23) Sauvaget, a.e, 103-104. S.

7. R. — Kurtuba Câmii'nin dört muhtelif inşâ safhasını gösteren kroki (Terrasse'den).

nilenmiştir ²⁴. Bu tâdillerde ilk binâyâ sadâkatle uyulduğu görülmüyor. Zîrâ câmi, Şam Emevîye câmiinin biraz daha küçük örneğidir. Direkler 10.0 m. aralıklıdır. Ebâdı 95.0x110.0 m.' dir. Bu eserlerle Sûriye câmilerini gözden geçirmiş oluyoruz.

(24) Sauvaget, a.e, 96. S.

Halep, Diyarbekir yoluyla Anadolu Selçûkî câmilerine örnek olmuştur.

13. **Kayruvan Ulu Câmii** : Tunus'da olup 105 (723-724) arasında yapıldığı bilinen câmi, büyük tâdiller görmüş, üstünde mimârî bir araştırma yapılmıştır. Bugünkü binânın ebâd ve tertib itibâriyle, ilk yapıdan neleri muhâfaza ettiği pek mâlûm değildir. Yalnız çan kulesine benzeyen dört köşe minâresi ilk yapıdandır ²⁵. Câmi takriben 75.0 m. genişlik, 125.0 m. uzunluktadır. Harîm derinliği 47.0 m.'dir. 4.0 m. aralıklı 8 sıra direğe oturur.

14. **Kurtuba (Cordou) Ulu Câmii** : Endülüs Emevî Halîfesi I. Abdurrahman tarafından 168 (784)'de yapılmış, 45-50 sene sonra 206-238 (822-857) arasında mihrap ciyetine doğru bir misli büyütülmüştür. Üçüncü defa Hakem tarafından 350-364 (961-976) arasında yine mihrap yürütülerek tevsi' edilmiştir. Dördüncüsü 377 (987)'de Vezir Mensur bu üç parça boyunca Şark tarafına eklenmiş, ayrıca bir avlu yapmıştır. Bu câmi avludakiler hariç 550 direğe oturmaktadır ²⁶.

15. **Taza Ulu Câmi** ²⁷ : Bu yazdığımız 14 Emevî câmii, bütün Arap müslümanları için değişmez bir tertip olarak süregelmiştir; Taza Fas'dadır. Taza Câmii 537 (1142-1143) de yapılp 691 (1292) de bir mislinden fazla büyütülmüştür.

İlk yapısı bir avlu ve onunla aynı genişlikte 4 sıra direkli harîmden mürekkep iken 150 sene sonra mihrap ciyetinden ve yanlardan ikişer mihver büyütülmüştür. Çok direkli câmilerin tevsi'i husûsunda tam bir misâldir.

(25) G. Marçais, Manuel, d'art Müslüman, 1. C., 1926, 15-39. S.

(26) G. Marçais, a.e., 1. C., 1926, 212-238. S.

(27) Henri Terrasse, La Grande Mosquée de Taza, 1943.

Bu 15 câmide ve bütün benzerlerinde enine harâm değişmez bir nizamdır. Asıl bu câmilerde dışarıyı görebilecek alt sıra pencerelerin hiç mevcut olmaması da değişmez bir kâidedir; bizce büyük, pek büyük bir noksandır. Binâ alçak, sağır duvarlar ortasına gömülmüştür. Dışarıyı görmek kâbil değildir. Bu sağır duvarlar da etrâfı tahdid eden bir çevreden ibârettir; hiç bir mîmârî araştırmaya müsâid değildir. Câmii yere yapışmaktan kurtaran sâde minârelerdir. Bunların da umûmî heyetle uzvî bir birleşmesi asla yoktur. Anlayış bu mertebededir.

DİNİ - İÇTİMÂİ MÜESSESELERİMİZİN DOĞUŞUNA VE MİMÂRİ TEKÂMÜLÜNE MESCİD-İ NEBEVÎ'NİN TESİRLERİ

İbrâhim NÜMAN

(Ashında tevhidin tezâhürü olan Nebevî yaşayışın me-
kân kalıpları içerisinde ifâdelendiği Mescid-i Nebevî'de-
ki hayat tarzının, idrak ve istidatların seviyesine göre, bir
zâhir bir de bâtın vechesi bulunmakta idi.

Birbirinin mütemmimi bulunan bu iki vechenin mey-
dana getirdiği küllî yaşayıştan, ileride, zâhirî ve derûnî
ağırlıklı müesseseler teşekkül etmiş; Mescid-i Nebevî bir
tarafıtan İslâmın zâhiri tatbikâtı câmiye, medreseye hat-
tâ bir nevî idârî merkeze emsal olurken, diğer tarafıtan ih-
tîvâ ettiği unsurlar ve motiflerin münâsebetindeki küllî
ve derûnî anlayışla dergâhlara menşee teşkil etmiştir.)

Hiz. Peygamber'in Medîne'de yaptırmış bulunduğu Mes-
cid-i Nebevî (*) hakkında muhtelif görüşler vardır. Bir kısım
san'at târihçileri ve düşünürler Hiz. Peygamber'in hayat tar-
zından teşekkül etmiş bu yapıya gereken ehemmiyeti vermez-
ken, bir diğer kısmı da bu yapıdan başka İslâmî yapı tanıma-
makla ifrat ve tefrite düşmüşlerdir.

(*) Ekrem Hakkı Ayverdi, Câmilerde İlk Saf ve Geniş Saf Hakkında,
Kubbealtı Akademi Mecmûası, 11. yıl, 2. sayı, 16. s.

İslâm dünyâsında din, Batı'da olduğu gibi içtimâî nizâmın unsurlarından biri değildir; aksine, bütün içtimâî nizâmın kendisi ve temâmı demektir¹. Bunun için İslâmî müesseseleri bir bütünlük içerisinde telâkki etmek zarûretindeyiz.

İslâm dîninin zâhiri ve derûnu ile en güzel tezâhürü biz-zat Hz. Peygamber'in yaşayışıdır. Kendilerinin müşahhas tatbikatları ve hayat tarzları ise Mescid-i Nebvî içerisinde müesseseleşmiştir, diyebiliriz.

Bilindiği üzere, 622'de Medîne'ye hicretin hemen akabinde Hz. Peygamber, devesinin durduğu arâziyi satın alarak burada, kendilerinin ikâmetgâhı ile mescidi ihtiva eden bir binâ yaptırmışlardır. 623'de tamamlanan binâ, bir "Dâr", yâni "beyt" ler ihtivâ eden avlulu bir Medîne evi tarzındadır.

İleride de üzerinde durulacak "beyt" ve "dâr" mefhumları Mekke devrinden beri kullanılan, hattâ "Beytullah" diye isimlendirilen Kâbeden dolayı İslâmiyet'e girmiş, mescit ile birlikte mütalâa edilmiş, daha sonraları Mescid-i Nebvî'nin mîmârî şemasında tekrar gündeme gelerek mescit-ev ikilisi-ni birleştirmiştir.

Nitekim beyt-mescit Hz. Peygamber'in evinden başka Mekke'de Hz. Ebubekir ve Ammâr b. Yaser'in evlerinde yaptırdıkları mescitlerde de müşâhede edilmektedir².

Medîne'de, Hicretten evvel Cuma kılındığı bilinen mahal, Hicret esnasında yapılan Kuba Mescidi gibi mescitler daha evvel inşâ edilmekle berâber, Mescid-i Nebvî sâdece bir mescit veyâ ev olmakla kalmamış, İslâm nazariyesinin tatbikâtına mekân teşkil etmiştir.

Mîmârî husûsiyetleri ile daha sonraki câmilere örnek olacak Mescid-i Nebvî, gerek içinde cereyân edecek hayat tarzı,

(1) Dr. Mustafa Tahrâlı, Fransız Müslüman Abdülvahid Yahyâ (René Guénon)'nın eserinde Tasavvuf ve Mistisizm Farkı, Kubbealtı Akademî Mecmûası, 10. Yıl, 4. Sayı, Ekim 1981, 24. s.

(2) Muhammed Hamidullah, İslâm Müesseselerine Giriş, (Terc. İ. Süreyya Sırma), İstanbul 1981, 55. s.; S. Eyice, İ.A., Mescid mad.

gerekse bu hayâtın zâhiri ve bâtını ile bir bütün hâlindeki tatbîkâtı bakımından en azından fonksiyon olarak, müteakip bâzı başka müesseselere de emsâl olmuştur.

Kaynakların verdikleri mâlûmat, az çok farklı da olsa, Mescid-i Nebevî'nin aslî hâlinin tesbîatine imkân vermektedir³.

H. Peygamber'in bu ev - mescidinin avlusunun her kenarı 100 dirsek takrîben 52 m. uzunluğunda, 7 dirsek yüksekliğinde, alt kısmı taştan, üst kısımları kerpiçten bir duvarla çevrilmişti. Avluya, doğudaki Bâb-ı Cebrâil, batıdaki Bâb-ı Atikâ olmak üzere üç kapıdan girilmekte idi. Kible istikâmeti değişince, cenubdaki üçüncü kapı kuzeye alınmıştı.

Duvarlarla kuşatılan bu iç avluya, bir hadis-i şerîfe istinâden "Ravzatun Min Riyadi'c-Cenne = Cennet bahçelerinden bir bahçe" vasfının verildiğini de görmekteyiz⁴.

Avlunun cenûb-ı şârkî köşesinde H. Peygamber ile âile efrâdına mahsûs "beytler" odalar bulunmakta idi. Birer kapı ile avluya açılan bu odalar birbirinden müstakil idi. Kapı boşlukları kıldan dokunmuş birer örtü ile kapatılmıştı. Âile efrâdı arttıkça Şark cihetinde yeni odalar ilâve edilmmişti⁵.

(3) Mısır'da İbrahim Rifat Paşa tarafından çizdirilen plân üzerinde de sıhhatle işaret edilmiş Mescid-i Nebevî'nin aslî hudutları daha sonraki restitüsyonları teyid eder mâhiyettedir. Restitüsyon denemeleri ve kaynaklar için bkz.: (J. Sauvaget, *La mosquée Omeyyade de Medine*, Paris 1947, Creswell, *Early Muslem Architecture*, I. Oxford 1932 4. s. vd., Rivorio, *Muslem Architecture*, 1918, M. Menning, *Der Koran* 18-19. s. ; Brockelman, *Historie Islamique*, Paris 1949, 27. s., E. Diez, *Die Kunst Der Islamischer Wölker*, 1915, 7. s., Kemâlî Söylemezoğlu, *İslâm Dini, İlk Câmiler ve Osmanlı Câmileri*, İst. 1955 ve Caetânî).

(4) Hadis.

M. Hamidullah, *Müesseseler*, 57. s.

(5) Bu odaları, 707 târihinde Velid tarafından yıkılmadan evvel gören Abdullah ibn Yezid'in târifleri İbn Sa'd'ın *Tabakât* kitabında kayıtlıdır (İbn Sa'd, *Tabakât* I, 170. s., K. Creswell, *A Short Secount of Early Muslem Architecture*, Middlesex, 1958, 3. s.)

Avlunun güneydoğu köşesindeki oda bir husûsiyet arz etmektedir. Hz. Peygamber'e âit bu kısımdaki tatbikât diğer odalardan farklıdır. Kendileri geceleri burada ibâdetle meşgûl olurlardı. İrtihâl ettikleri vakit de buraya defnedilmişlerdi. Bu kısım Şimal cihetinde avluya açılmayan bir başka oda ile irtibatlı idi ki, burası da Hz. Ayşe'ye âitti. Odanın önünde, bugün dahî "Üstüvânetü'l-Vufud" denilen, Hz. Peygamber'in oturduğu üzeri örtülü, avluya bakan revak diyebileceğimiz bir kısım da mevcuttu.

Bahis mevzûu bu beytlerden başka, Hz. Ebûbekir'in evi de muhtemelen bu câmi avlusuna açılmakta idi ⁶. Avluda ayrıca bir kuyu ve gündelik ihtiyaçlar için kullanılan müştemi-lât da olmalı idi.

Suffa ile Mescit Hz. Peygamber'in yaptırdığı bu binânın daha umûmî kısımlarını teşkil etmekte idi. Mensuplarının bir kısmını Medine'ye hicret etmiş fakir müslümanların teşkil ettiği, bir nevî mektep denebilecek "Suffa" avlunun güney cihetinde yer almakta idi. Üzeri örtülü bu kısım, daha sonraları, Kible cihetinin değişmesine tâbi olarak Kuzeye nakledilmiştir.

Evvelce Kible olarak Kudüs intihâb edildiği için, namaz, avlunun kuzey duvarı önünde kuzeye müteveccih olarak kılınmakta idi. Kible istikâmetini işaret etmek gâyesi ile duvara bir taş konulmuştu. Cemâat, güneşten muzdarip olduğu için bu kısım, zamanla, hurma ağacı gövdelerinin taşıdığı bir damla örtülmüştü. 624'de Kible istikâmeti Kâbe'ye çevrilince Zulla (Mescit) güney duvarı önüne, Suffa'nın bulunduğu mahale nakledilmiş, Suffa ile cümle kapısı da kuzeye alınmıştı. Burada da mihrap yine bir taşla işâret edilmiş, fakat mescit daha derin tutulmuştur. Namaz kılmağa mahsûs gölgelik, bu sefer, iki sıra hurma gövdesine dayanan, üstü killi çamurla sıvanmış hurma dallarının teşkil ettiği alçak bir damla örtülü enine iki sahnadan meydana gelmekte idi.

Görülüyor ki, Mescid-i Nebevî, bir mescit veyâ evden zi-

(6) M. Hamidullah, Müesseseler, 56. s.

yâde, ihtivâ ettiği unsurlarla, bir İslâm merkezi, yâni İslâm'ın bir bütün olarak yaşayışına mekân teşkil eden bir "Küllîye" idi.

Bu külliye içerisindeki hayâtın, yâni İslâm nizâmının tatbikâtının -tıpkı İslâm nazâriyâtının muhtelif idrak seviyelerine göre açılan mânâ derinlikleri bulunması gibi- zâhirî ve derûnî vecheleri vardı. Zâhirî kısmı herkesi alâkadar eden, herkesin idrâk edip uyabileceği kısımlardır. Bâtınî vechesi ise daha derin mânâlara sâhip olup mahdût bir zimreye hitâp eder. Aslında bir bütünün ayrılmaz parçaları olan ve birbirini nakzetmediği, hattâ ikmal ettiği bu ikili görünüşten zâhirî ve derûnî ağırlıklı müesseseler doğmuştur.

Buradan itibâren evvelâ Hz. Peygamber'in İslâm Merkezi diyebileceğimiz külliyesindeki hayâtın ve külliyenin bu hayâta göre şekillenmiş unsurlarından bahsedip, bunların nasıl intişâr edip, hangi müesseselere kaynak olduğunu tetkîke çalışacağız.

Dikkatimizi çeken birinci unsûr avludur. Avlunun bâzı hâllerde iddiâ edildiği gibi, gayri islâmî, kadim atrium ile hiçbir alâkası yoktur. İslâmın intişâr ettiği iklim icâbı olarak eskiden beri dînî ve sivil mîmârîde görülen bir husûsiyettir.

Ancak Mescid-i Nebevî'de avlunun derûnî bir mânâ kazandığını müşâhede etmekteyiz. Hz. Peygamber bir hadislerinde buyurmuşlardır ki, "Benim evimle mihrap arasında bir Ravzatü'n min Riyâdi'c Cenne vardır". Bu ifâde ile, namazı mü'minlerin mirâcî kabûl edecek derûnî bir anlayış sâhibinin, secdeye varmak için katettiği yolu ve çevresini "Cennet bahçelerinden bir bahçe" olarak vasıflandırması ve burada cereyân eden hayata da "Cennet yaşayışı" nazarı ile bakması aynı yüksek idrâkin tabiî bir neticesidir.

Mescid-i Nebevî avlusunu, zâhirî itibârı ile, mescit, câmi gibi İslâm müesseselerinde devâm eder gördüğümüz hâlde, kazandığı bu derûnî hüviyetin izlerini, ileride îzâh edeceği-

miz, dergâh avlularında bulabildiğimizi burada ifâde etmek isteriz.

Nebevî külliyesinin avlusunda oldukça hareketli ve değişik cepheleri bulunan bir hayat cereyân ettiğini yine kaynaklardan öğrenmekteyiz. Burada, günlük ihtiyaçlar yanında, heyetler, elçiler kabûl ediliyor; divânlar kuruluyor, görüşler alınıyor, kararlar veriliyordu. Bâzan bir idârî merkez, bir divân-hâne, hattâ mahkeme gibi görünse bile, avlu ve etrafı, kılınan namaz, edilen sohbet, yapılan tedris ve tebliğ ile hâdisâtın tamâmına hizmette idi. Kısaca kesret kâideleri içinde Tevhîdin yaşanışının bir timsâli idi.

Kabûl edilen heyetlere, İslâm'a ısındırılmak üzere ölçü gerçevesi içerisinde mümkün müsâmahanın âzamisi gösterilirken, bu heyetler, Tamim'in murahasalarında vâkî olduğu gibi ya câmide serbestçe dolaşabiliyor veya Beni Sekîf heyetinde olduğu gibi, avluya çadır bile kurabiliyorlardı⁷. Avluda ayrıca bâzı kulübecikler de kuruluyordu⁸. Hele Ramazan ayında Hz. Peygamber'le birlikte i'tikâfa çekilen Akifûn'un yaptığı kulübeciklerden dolayı sayıları oldukça artıyordu⁹. Burada işâret edilen kabûl, i'tikâf ve müsâmaha unsûrlarına ileride tekrar dönülüp müesseselerle alâkaları kurulmağa çalışılacaktır.

Mescid-i Nebevî'de dikkatimizi celbeden ikinci unsûr da Hz. Peygamber ve âile efrâdına âit "beyt" ler ile kendilerinin odaları önünde yer alan "Üstüvânetü'l-Vufûd"tur. Avlunun iki kenarında, âdetâ burada cereyân eden hayatla içiçe, kaynaşmasına yapılmış bulunan bu ev, bir harem olmaktan ziyâde, insanların sevinçleriyle neşelenip, kederleriyle üzülecek kadar onlardan olmanın bir timsâli idi.

Her ne kadar kendilerinin, odaları önündeki üstüvânede elçileri kabûl etmiş olmalarından dolayı, bu ev, ileride yapılacak Darü'l-İmara (Ümera), yâni, ordugâh câmileri yanındaki

(7) S. Eyice, İ.A., Mescid maddesi, 3. s.

(8) Buhârî, Salât, 4; 657-58.

(9) İ.A., mescid, 21. s.

kumandan evi ve idarî merkeze menşe' teşkil etmişse de; hem zâhirî hem de bâtinî mânâsı ile dergâh meşrutasında tecellî etmiştir.

Hız. Peygamber'in irtihâl ettikleri makâm olan Hız. Ayşe'nin odasına defnedilmeleri, bilâhère Hız. Ebûbekir ve Hız. Ömer'in de buraya gömülmeleri şâyân-ı dikkat olan diğèr bir husûstur ki, bunu, çok daha sonraları tekke ve zâviyelerde aynen devâm eden bir gelenek olarak müşâhede etmekteyiz. Diğèr taraftan buradaki kabir ile Zulla (Mescit) arasındaki münâsebet de ileride mescit-türbeleri veyâ bir türbe ile irtibatlı mescitleri meydâna getirmiştir. Bu gibi yapılara kubbe, makâm, meşhed ve zâviye gibi isimlerin de verildiğini biliyoruz¹⁰. Bu binâlar daha ziyâde sahâbe ve evliyâ kabirleri ile irtibatlı mescitlerdir. Bunlar, bir taraftan ziyâretgâh câmilelerine tebdîl olurken, Anadolu'da pek çok örneğine şâhid olduğumuz zâviyeler hâlinde yakın zamana kadar hayâtîyetini muhâfaza etmiştir.

Küllîye içerisinde Hız. Peygamber'in yaptırdığı mescit sonraki câmilere örnek olmuştur. Gerçekten de namaz kılmağâ mahsûs, saf nizâmına uygun bir mekân, Kible istikâmetinin sonradan mihrâba inkılâp edecek bir taşla işâret edilmesi, hutbe için önceleri bir hurma kütüğü, sonradan ilgın ağacından üç basamaklı mimber yapılması, ezanın yüksek bir yerden okunması, bir avlu ve avluda abdest almak için bir kuyunun bulunması daha tekâmül ettirilerek bütün câmilere tatbîk edilen temel unsûrlardır.

Müsteşriklerin ileri sürdükleri gibi bu unsurlar evvelki dinlerden iktibas edilmiş değildir. Mihrap dumûra uğramış bazilika veyâ kilise "absid"i olmayıp, İmam'ın tek başına işgâl edeceği bir saflık yeri kazanmak için geliştirilmiş ince bir mîmârî buluştur. Kezâ minâre, çan kulesinden mülhem olmayıp, insan sesinin uzaklardan dahi duyulabilmesi için geliştirilmiştir.

Bir külliye karakteri arzeden Medine'deki Mescid-i Nebe-

(10) İ.A., mescid, 13. s.

vî, yeni cemâatin dînî, içtimâî, hattâ siyâsî merkezi olmuş, daha sonraki müesseselerde de değişik hâl ve şartlara göre, burada adetâ bir çekirdek imişcesine cem edilmiş fonksiyonlardan biri, birkaçı, pek ender olarak da tamâmına yakın bir kısmı iktibas edilmiştir.

Hakîkaten de tesis edilen ilk câmilerde Mescid-i Nebevî'deki fonksiyonlardan ancak bir kısmının mevcûd bulunduğunu müşâhede etmekteyiz.

Hâlâ münâkaşalı bir mevzû olmasına rağmen, daha Hz. Peygamber zamanında, Kuba mescidi de dâhil olmak üzere, bâzı husûsî mescitler ile ayrı yaşayan kabîlelerde umûmî ibâdetgâhlar bulunduğunu biliyoruz ¹¹. Ayrıca Medîne'deki mescit sayısının zamanla dokuza kadar çıktığı, fakat bunların ancak vakit namazlarında kullanıldığı da ifâde edilmektedir ¹².

Bizi burada alâkadar eden husûs, her şeyi ile bir kül olan Mescid-i Nebevî'deki hayâta âit bir unsurun, "Namaz"ın ayrılarak uygun bir mekân içerisinde icrâ edilebilmesidir. Böylece, sâdece vakit namazlarına inhisâr etse bile, namazın icâblarına göre şekillenmiş mescitler ortaya çıkabilmiştir.

Hz. Peygamber'den sonra tesis edilen ilk câmilerde namâz ve toplanma unsurlarından başka hizmetler de, tek başlarına müesseseseleşerek câmi bünyesine katıldıkları veyâ civârında câmi ile irtibatlı binâlar meydana getirdiklerini görmekteyiz. İslâm âlemine katılan yeni topraklardaki şartlara göre değişse bile Mescid-i Nebevî'nin müslümanların idârî ve ibâdet merkezi olma sıfatı hemen gündeme gelmiş, bu sâhâların merkezleri durumunda bulunacak câmiler tesis edilmiştir. Basra, Fustat ve Kûfe câmileri böyledir.

Hicrî 14. yılda Utbe b. Nâfi tarafından bir ordugâh olarak kurulan Basra'nın merkezine bir câmi, karşısına da kumandan evi Darü'l-Ümerâ, hapishâne ve Divân yaptırılmıştır ¹³. Evvelce bir namazgâh olan Basra Câmiî, sonradan ker-

(11) İ.A., mescid, 4-5. s.

(12) Hamidullah, müesseseler, 52. s.

(13) İ.A., mescid, 5. s.

piç duvarların çevirdiği, üzeri ot ile örtülü bir binâ hâline getirilmiştir ¹⁴.

Görüldüğü üzere burada teşkil edilen yapılarla Mescid-i Nebevî bütünlüğü içerisinde : Mescid ile cem olma ve namâz, Darü'l-Ümera ile idârî merkezlik, divanhâne ile istişâre, hapishâne ile cezâ ve îslah gibi zâhiri hayâta müteallik müesseseler alınarak yeni bir merkez meydana getirilmiştir.

Hicrî 17. yılda Sa'd bin Ebî Vakkas tarafından kurulan Kûfe'de de Basra'da olduğu gibi, merkezî bir câmi ile Darü'l-Ümera ikilisini görmektediriz. Daha sonra kerpiç kullanılarak kapatılan geniş bir sâha durumunda bulunan mescidin cenûbunda sütunlar üzerinde bir gölgelik (Zulle) meydana getirilmiş; önüne bir avlu konulmuştu. Darü'l-Ümera da, sonraları Hz. Ömer'in emri ile câmi ile birleştirilmiştir. Kûfe câmiinin mescit ve kumandan ikâmetgâhı şeklindeki plânının mescid-i Nebevî'nin bir benzeri olduğu târihî kaynaklarca da teyîd edilmektedir ¹⁵.

Fustat'ta Hicrî 21. senede Amr İbni'l-Âs tarafından yaptırılan câmi de kapalı zullesi ve avlusu ile artık ortaya çıkan ordugâh tipi câmilerin bir benzerini teşkil etmekte, burada da aradan geçen bir yol vâsıtası ile ayrılmış olmasına rağmen mescit ve Şark tarafındaki kumandan evi ile Mescid-i Nebevî tesirleri devâm etmekte idi.

Fustat'taki binâ topluluğunda dikkati çeken bir husûsiyet de, başlangıçta, Hz. Peygamber'in evinden doğmuş kumandan evinin dört tarafına reayânın yerleştirilmesi ile daha da genişletilmesidir.

Nitekim bu hizmet Şam'daki câmi yanında şekil değiştirerek karşımıza "Kumandan Sarayı" el Hadra olarak çıkmaktadır. Böylece ordugâh câmileri olarak Mescid-i Nebevî'nin belirli unsurlarından doğan ilk câmilerden idârî merkez olma vasfı çıktıktan sonra mescit, mîmârî gelişmesini, namaz ve

(14) Yakut, Mu'cemü'l-Büldan, I., 642. s.

(15) Taberî, I, 2489; İ.A., mescid.

hutbe müesseseleri ile cem olma keyfiyeti istikâmetinde tâkib etmişse de, yine, değişik ihtiyaçlara cevap vermekten geri durmamıştır.

Hız. Peygamber'in külliyesindeki en basit şekli ile Zulle (mescit) tedricen genişletilmiş, zaman ve İslâm medeniyetinin ilerlemesine ayak uydurarak evvelâ çok direkli mescit harîmini, sonra da revakları meydana getirmiştir. İlerleyen san'atlarla uyarak üstü açık eski ictimâ yeri, harîm ve etrafı, revaklarla çevrili bir avlu hâlini almış, çok geçmeden avlunun ortasına bir havuz veyâ şadırvan da konularak alışık olduğumuz câmi tipi meydana çıkmıştır.

Burada, Mescid-i Nebvî içerisinde büyük ehemmiyeti hâiz bir başka unsuru ele almak isteriz ki, o da "Suffâ"dır. Evvelce fakir muhâcir müslümanların oturdukları yer veyâ bir dinlenme mahalli, gölgelik; son zamanlarda bir okul olarak değerlendirilen Suffâ, bizce, Hız. Peygamberi en iyi anlamış kimselerin ileride kuracakları müesseselerin bir çekirdeğini teşkil etmektedir.

Hız. Peygamberin, kendi evinin ve mescidinin avlusuna bir yer yaptırarak Ehl-i Suffa denen bir kısım muhâciri buraya alması, her ne kadar üzerinde münakaşalar cereyan eden bir mevzû ise de, netîcede ortaya çıkan husûs şudur ki : Dînin madde plânı ile meşgûl olan medrese ile, derûnî değerleri ile meşgul olan tekye "Suffâ" dan intişâr etmiştir.

İlk devirlerde aralarında kat'î ayrılıklar görülmeyen bu iki müessesenin menşe'inde Hız. Peygamber'in tedris sistemi yatmaktadır. Hakîkaten de kendileri Suffa'yı bir okul gibi kullanmış; buranın mukim ve müdâvimlerine dersler vermiş¹⁶, husûsî sohbetler etmiştir. Ensârdan tahsîl yapmak isteyenlerin gündüzleri Suffa'ya devâm ettiği de kayıtlıdır¹⁷.

Bu kimselerle yapılan sohbetlerin fevkinde daha husûsî muhâverelerin de Hız. Ali ve Hız. Ebubekir gibi bâzı seçilmişlerle yapıldığı da gelenek halinde kabûl edilmektedir.

(16) M. Hamidullah, müesseseler, 56-57. s.

(17) M. Hamidullah, müesseseler, 58. s.

“Rabbın, senin gecenin üçte ikisinde, yarısında, üçte birinde kalkıp namaz kıldığını biliyor, seninle berâber bir topluluk da böyle yapıyor”¹⁸ âyetinde işâret edildiği gibi Ashâb’ın bir kısmı Hz. Peygamber yolunda gitmekte daha fazla gayret sarfetmiş bulunmakta idi. Hz. Peygamber’le kendilerini bu derece aynileştirmeye çalışan ashab kimlerden müteşekkildi?

Bu tarz bir soruya Hz. Peygamber’in ölüm döşeginde Mescid-i Nebevî’deki bir takım ‘beyt’lerin kapılarının avluya bakmaması şeklindeki tavsiyesi bir karîne teşkil etmektedir. Bu tavsiyede Hz. Ebubekir ve Hz. Fâtıma dolayısı ile Hz. Ali’ye müsâade edilmiştir. Fakat doğrudan doğruya avluda ikâmet eden ehl-i suffâ hakkında bir kayıta bulunulmamıştır. Buna göre “Cihâr Yâr-ı Güzin” ve “Ehl-i Abâ”dan başka “Ehl-i Suffa”nın da kendilerini Hz. Peygamber yoluna adan kimseler oldukları ifâde edilebilir. Bu kimselerin Allâh’a ibâdet yolunda ilerledikleri de yine aynı âyetten anlaşılmaktadır.

Sonradan Suffâ Ehli gibi züht ve takvâ ile iştigâl ederek kendilerini Hz. Peygamber yoluna vakfetmiş kimselere de, bunlara nisbetle, Sûffî = Sûfî denilmiştir¹⁹.

Silsilenâmelere göre²⁰ Sûfîlerin bağlı bulundukları kimse Hz. Peygamber’dir. Tasavvuf yolu O’nun sünnetinden ve kendileri ile birlikte Ashâbının yaşayış tarzından başka bir şey değildir²¹. Ashâbı arasından Hz. Ebûbekir bu yolun ulularının başında, Hz. Ali de bu ilmin Pîrî sayılmaktadır²². Sahâbeden engin bir derûnî hayat yaşayan Ehl-i Suffâ da bu yolun temâyüz etmiş kimseleri arasında kaydedilmektedir²³ ki, gece

(18) Müzemmil sûresi 20.

(19) S. Ateş, İşâri Tefsîr Okulu, Ankara 1974, 11. s.; M. Zeki Pakalın, Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Derviş maddesi.

(20) Hoca zâde, Hadikatü'l-Evliya, nşr. Osmanlı Yayınevi 1971.

(21) C. Sunar, Tasavvuf Târihi, Ankara 1975, 172. s.; S. Ateş, İşâri, 12. s.

(22) C. Sunar, Tasavvuf, 172. s.

(23) S. Ateş, İşâri, 16. s.

gündüz Hz. Peygamber'in etrafından ayrılmayan bu zâtların bedenleri yokluk ve fakirlik timsâli, elbiseleri sabır ve tevekkül, gıdaları aşk ve muhabbet idi ²⁴.

Başlangıçta züht ve takvâdan hareketle aşk-ı ilâhî derecesine yükselen bu derûnî arayışın müntesipleri, bu yolda daha çok ilerlemiş, seçilmiş kimselerin etrâfında toplandılar. İsimlerine de, muhtemelen bu yolu evvelce açanlardan dolayı, "Sûfî" denildi.

Doğrudan doğruya Sûfî adını almamakla berâber Hasan Basrî (H. 21-110/728) ve Râbiâ Adeviyye (ö. 135/752) hazretleri ilk sûfiler olarak kabûl edilmektedirler. Hasan Basrî'nin Mescid-i Nebevî ile daha çok küçük yaşlardan beri alışverişte bulunması, burada yaşanan hayâtı yakînen takib edip, yetmiş kadar Bedirli ve Ehl-i Suffâ ile tanışmış olması tekyelerle Suffâ arasında kurulacak münâsebet bakımından ehemmiyetlidir.

Zaten Hasan Basrî Hazretlerinin, birisi câmide her seviyeye hitâbedebilecek şekilde zâhirî mevzûlarda; ikincisi evinde, daha yakınları ile derûnî mevzûlarda olmak üzere iki ayrı meclisinin bulunması ²⁵ da bizce ehemmiyetli diğer bir husûstur. Çünkü bu, kendilerinin Mescid-i Nebevî'deki tatbikâta vukuflarını göstermesi yanında, mekân olarak "ev" yâni Mescid-i Nebevî imajının sûfiler arasında tercih edilen, hattâ gelenekleşen bir unsûr olarak sürdürüldüğüne delil teşkil etmektedir.

İlk sûfiler vâsıtası ile derûnî arayışın ferdî-dinî bir hareket olmaktan çıkma temâyülü gösterdiği hicrî 100. senesi civârında bu yolda bir kilit şahsiyet görmekteyiz ki, o da, On iki İmam'ın altıncısı Cafer-i Sâdık (80 - 148/699 - 765)'tir. İmam Câfer bir taraftan Ehl-i Beyt dolayısı ile Hz. Peygamber'den intikâl eden gelenekler ve ilim ile mücehhez olmakla kalmamış, kendi zamânına kadar bir başka kolda, sûfilerce ge-

(24) C. Sunar, Tasavvuf, 173. s.

(25) S. Ateş, İşârî, 41. s.

liştirilen derûnî ilmi de intihâb ederek tasavvuf yolunda hakikaten müessir bir rol oynamıştır.

İmam Câfer-i Sâdık'ın talebelerinden Câbir ibn Hayyânî's-Sûfî et-Tarsûsî ile Ebû Hâşim Osman b. Şerikü's-Sûfî'nin "Sûfî" adını ilk defâ isimleri ile birlikte kullanan kimseler olduğu kaydedilmektedir ²⁶.

Hattâ bunlardan Ebû Hâşim (150/767)'in Şam yakınları Remle'de ilk zâviyeyi kurduğu da gelenek olarak kabul edilmektedir ²⁷. Kaynaklarda Hicrî II. asra gelinceye kadar tasavvuf ehlinin belli ve husûsî bir yerde bir arada yaşadıklarına âit hemen hemen hiçbir kayda rastlanmamasına rağmen, zaman zaman evlerinde toplanıp sohbetlerde ve müşterek ibâdetlerde bulundukları biliniyor ²⁸.

O halde kaynaklara geçebilen bu ilk zâviye plân itibarı ile nasıl olmalı idi? Suffâ'dan itibâren sûfîlerin toplandıkları evlerin plânları ilk zâviyenin plânına ne derece tesir etmiş, evlerde yapılan müşterek sohbet ve ibâdetlerin müesseseseleşmekte olan erkânı, mîmârî şemaya yansıtılabilmiş mi idi? Diğer taraftan, baştan beri izâha çalıştığımız ve Suffânın ehemmiyetli bir yer işgâl ettiğini gördüğümüz Mescid-i Nebevî'nin ilk zâviyelerin plân-fonksiyon tertibinde müessiriyeti ne idi? Yoksa ilk zâviye, Nefahatü'l-Üns'deki rivâyetin ilk nazarda, pek çok kimseye haklı olarak düşündürebileceği gibi, tamâmiyle olmasa bile, bâzı bakımlardan Şam dolaylarındaki yahudi ve hristiyan manastırlarının tesiri ²⁹ altında mı idi?

Kaynaklarca bilinen ilk zâviyenin kuruluşu Nefâhatü'l-Üns'e göre hülâseten şöyledir :

İki kişi Remle civârında bir su başında buluşmuşlar, mu-

(26) Attar, Tezkire, I.c., 59. s.

(27) Lâmi Çelebi, (ter :), Nefahatü'l-Üns, Ist. 1289, 86. s.

(28) A. Yaşar Ocak, Zâviyeler, Vakıflar Dergisi XII, 247. s.

(29) A. Yaşar Ocak, Zâviyeler, 247. s.

habbetle sohbet etmişler. Bu halleri, bunları seyreden bir hıristiyan emîrin o derece hoşuna gitmiş ki, birisi, ayrıldıktan sonra geriye kalana kim olduklarını, evvelce tanışıp tanışmadıklarını, muhabbetlerinin kaynağını sormuş. Aldığı cevap aynı tarikten oldukları, ilk defâ karşılaştıkları ve bir araya gelecekleri bir yer bulunmadığı şeklinde olunca gayrî müslim emîr : O hâlde ben size bir yer yapayım da orada toplanınız demekle ilk zâviye de kurulmuş olmuş³⁰.

Bu rivâyetin sıhhati yanında ihtivâ ettiği gayrimüslim emîr motifi de İslâmiyet'in derûnî mânâlarına vâkıf bir müesseseye âit ilk binânın teessüsünde bir nâkisa teşkil etmektedir.

Halbukî evvelce de görüldüğü üzere, "Suffâ" da Hz. Peygamber'in kendilerine yakınlık iştîyâkı içerisinde bulunanlara tedrisleri ile başlayan, züht ve takvâ safhalarını aşarak tasavvufa inkılâp eden mektep hiçbir inkırâza uğramadan devamlılık arzetmektedir.

Zamânın değiştirdiği müesseseler onları değiştiren içtimâî şartların yapısı içinde aynen ve tamâmen ihyâ edilemeyeceğine göre, Hz. Ömer zamânında lâğvedilen suffanın da yeni nizam ve ölçülere göre, özünü bağlı bulunduğu kaynaktan alarak yeni bir terkip hâlinde ortaya çıkması çok tabîî idi.

Nitekim dağılan Suffâ ehlinin tecrübelerinin, bir zincirin halkaları gibi bir kuşaktan öbürüne intikâl sûreti ile, II. Hicrî asırdan itibaren ortaya çıkan ve kimi Ribat, Hanikâh, kimi Buk'â, Darüssulehâ, hattâ Revak, kimi de Dergâh, Tekye, Âsitâne olarak isimlendirilen müesseseler fonksiyon bütünlüklerini Mescid-i Nebvî mirâsından almışlardır.

Hakîkaten de bir mânâda Hz. Peygamber'in müesseseleşmiş yaşayışı demek olan dergâh, en azından işleyişindeki tasavvur itibârı ile Mescid-i Nebvî bütünlüğü arzetmektedir.

Erken sayabileceğimiz devirlerde müesseseleşme safhasına girmiş bulunan dergâhlardan Ahmedü'r-Rifâî "Revakı"

(30) Lâmi Çelebi, Nefahât, 83. s.

burada toplanan 100.000 müridi ile, Basra civârında Batâ-yih bölgesinde başlı başına bir merkez meydana getirmekle³¹, âdetâ, Mescid-i Nebevî'nin Medîne içinde tuttuğu mevkii temsîl ediyordu.

Dergâh avlusu umûmîden husûsiye doğru peşpeşe sıralanarak bir taraftan halkla temâsı hazırlamakta, bir taraftan da "Cennet bahçelerinden bir bahçe olmak"a benzer mânevî bir hüviyet kazanmaktadır. Gerek Hz. Mevlâna dergâhı, gerekse Hacı Bektaş dergâhındaki keyfiyet bu teşhîsi teyid etmektedir.

Diğer taraftan Mescid-i Nebevî'yi teşkil eden hemen bütün unsurlar dergâhlarda mevcûd bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in evi, evvelce bahsetmiş olduğumuz gibi, bir emîr sarayına veyâ idârî binâyâ şekil verdiği gibi, dergâhlarla Şeyh evi, odası veyâ mâkamı olmak sûreti ile belki de aynı derûnî mânâyı tekye binâsına intikâl ettirmiştir.

Suffâ da derviş hücreleri ile can bulurken dervişlerin tedrisi için bâzı hâllerde eyvan, bâzı hallerde semâhâneler geliştirilmiştir.

Adı semâhâne olsun, meydan olsun, mescit olsun, dergâhlar içerisinde mevcut bulunan bir kısım, Hz. Peygamber'in mescidini temsîl ederken derûnî ibâdete de mekân teşkil etmiştir.

İtikâf mahalli küçük kulübeler çilehâneye, avludaki kuyu şadırvana, günlük işlerin yapıldığı mahal mutfaka tebdil olunurken Mescid-i Nebevî'nin "ev-mescit" olma husûsiyetinin dergâhlara intikâl ettiği hemen farkedilmektedir.

Anadolu'daki en eski tekye, zâviye, hanikâh örnekleri incelendiği takdirde, Türklerin tekye ve zâviyelerinde de aynı ev-mescit motifinin bulunduğu müşâhede edilmektedir. Yalnız burada değişen husûs, plânın "Dâr" olma vasfı ortadan

(31) M. Tahralı, Ahmedü'r-Rıfâî, Doktora Tezi, daktilo nüsha, Sorbonne Paris 1973, 154-156. s.

kalkmış, dört eyvanlı Orta Asya Türk evi şeması kullanılmıştır.

Dergâhta Ev-Mescit geleneğinin Türklere kadar nasıl intikâl ettiğine dâir bir ipucuna Ahmed Yesevî'nin menkıbesinde rastlıyoruz. Burada Hz. Yesevî'nin "12.000 Velâyet-meal, kerâmet-iktisâb, kâmil, mükemmel ashâb-ı suffası vardı ki huzûrundan ayrılmazlardı" şeklinde geçmektedir³². Bu kayda göre Ehl-i Suffa geleneğinin, Yesevî hazretlerine kadar intikâl ettiğine ve Mescid-i Nebevî'nin en azından imaj olarak oraya kadar taşındığına bir karinedir.

O hâlde şunu ifâde edebiliriz kanâatindeyiz : Nasıl ki zulmenin gelişip mescit ve câmiî meydana getirmesi zaman ve şartlara göre, san'at geleneklerine tâbî olarak bir tekâmül gösteriyorsa; Mescid-i Nebevî bütünlüğü de coğrafi, tabîî şartlarla san'at ve târihî geleneklere tâbî olarak geçirdiği istihâlelerle tekye yapılarında müşâhede edilmektedir.

Yazımızın başından beri, bir cevher hâlinde bulunan İslâm'ın ilk devir heyecânının değişik vecheleri ile müesseseseleşebileceği, aynı özün cemiyetlerin taleplerine göre yeni terkipler halinde zuhûra çıkabileceği üzerinde durduk.

Bir vücûdun hayâtiyetini temîn için kudretin bir merkezden en ufak zerreye aktarılışı gibi, ferdî ve içtimâî bûnyenin denge ve hayâtiyetini temîn eden îmân ve aşk özünden kaynaklanan ruh da çeşitli zümrelerin ihtiyâcı ve istîdâdına göre câmiî, tekye, medrese, zâviye, lonca, yârân, hattâ kahvehâne vâsıtası ile cemiyetlerin her zerresine aktarılarak vazifesini yapagelmıştır.

Yıpranan ictimâî müesseselerin yerine, cemiyetin talep ve ihtiyâcına, sosyal şartlarına göre yeni nizâm ve ölçülerle müesseseseleşecek aynı cevher, kütlelerin yeni hayat ve bekâ kaynağı olacaktır, inşaallah.

(32) F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1966, 27. s.

OSMANLI DEVRİ SARAY SÜNNET ŞENLİKLERİ (SÛR-İ HÜMÂYUNLAR)

Doğ. Dr. Ali Haydar BAYAT

Şehzâde ve sultanların sünnet, evlenme düğünleri demek olan “sûr-i hümayun”ları¹ konu olarak ele almanın sebebi, yakın zamâna kadar üzerinde pek az durulan, geçmiş devirlerdeki medenî ve sosyal hayâtımıza âit bilgileri teferruatlı olarak bu şenliklerde tesbît ettiğimizdendir.

Altı yüz seneden fazla süren Osmanlı İmparatorluğu’nda elliye yakın sûr-i hümayun tertip edilmiştir. Sarayın evlenmelerden ziyâde sünnet düğünlerine önem verdiğini, bunlara âdetâ resmî bir mâhiyet vererek, yabancı devlet büyüklerini de dâvet ettiklerini, bu yüzden de sünnet merâsimlerini imparatorluğun şeref ve îtibariyle mütenâsip ihtisâm ve debdebe ile icrâ ettiklerini görmekteyiz. Biz de önemine binâen sünnet vesilesiyle tertip edilen şenliklerden bahsetmek istiyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu’nda şehzâde ve sultanların doğum, sünnet ve evlenmeleri için yapılan şenlikler, halka ve isteyen herkese açık olduğundan sarayı olduğu kadar toplumu

(1) Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat, Ank., 1962, s. 1155.

da hareketlendiren olaylardan sayılırdı. Böylece geniş bir programla ve bütün bir şehir halkından başka, yerli ve yabancı çok kalabalık bir dâvetlinin iştirâkı ile yapılacak bir düğünün hiç bir karışıklığa meydan ve imkân vermeksizin intizam içinde yürüyebilmesi, her şeyden önce bir teşkilât işiydi. Kıyâfetleri, yenilen yemekleri, misâfir ağırlamaları, ilmî tartışma ve edebî sohbetleri, getirilen hediyeleri, savaş ve spor gösterileri, donanmalardaki kandil ve fişekleri, seyirlik oyunları, esnaf gösterileri ve daha bir çok yönleri ile bu şenlikler Türk kültür târihinde, o devir cemiyet hayâtının bir aynası durumundadır².

Osmanlı sûr-î hümayunları 15. asırda Edirne'de, 16. asırdan sonra da IV. Mehmed'in 1675 deki sünnet şenliği dışında hep İstanbul'da At veya Ok meydanlarında kurulan çadırlarda ve köşklere yapılmıştır. Bâzı istisnâları dışında (meselâ 1582 şenliği elli beş gün) bu şenlikler on, on beş gün kadar sürmüştür.

Yabancı devletlerle imparatorluğun sivil ve askerî erkânının dâvet edildiği, halka açık olan şenliklerin eksiksiz bir şekilde geçmesi için tâyin edilen "sünnet emîni" ve emrindekiler, hayli güç ve külfetli bir iş olan binlerce dâvetlinin ağırlanmasını ve programın aksamadan tamamlanmasını sağlardı. Şenlikte en yüksek rütbeli devlet adamından, en fakir halka kadar herkese ziyâfet verilir, orta oyunları, spor müsâbakaları yapılır; çeşitli yerlerden gelen hüner sâhipleri akıl almaz mârifetleri ile halkı eğlendirirlerdi. Geceleri tertip edilen donanma gösterileriyle şenlik alanı binbir gece masallarına dönerdi. Eğlenceler devâm ederken, ilim adamları ve san'at-kârlar için toplantılar tertip edilir, dînî, ilmî ve edebî sohbetler, münâzaralar yapılırdı.

Şenliklerin bir özelliği de geçit törenlerinin mevcûdiyeti. Sünnet olacak şehzâdeler, devlet adamları, irili ufaklı nahiller ile her birini birkaç kişinin taşıyabileceği şekerden yapılmış köşkler, bahçeler, hayvan figürleriyle esnaf grupları

(2) Özdemir Nutku, IV. Mehmed'in Edirne şenliği, Ank., 1972, s. 1.

kendilerini sembolize eden bayrak ve sahnelerle pâdişâhın önünden geçerlerdi.

Çocuklarını şehzâdelerle berâber sünnet ettirmeyi arzu eden fakir ve orta halli binlerce âile, sünnet emînine kayıtlarını yaptırılırdı. Bu çocuklara saray tarafından özel sünnet elbiseleri dikilir şenlik devâmınca her gün bunların birkaç yüzü sünnet edilir ve hediyelerle sevindirilirdi. Şehzâdelerin sünnetini cerrahbaşı yapardı. Bu esnâda şehzâdeyi vezîr-i a'zam' ın tutması âdetti. Kesilen deri parçası altın bir tepsi içinde anne ve babasına gösterilir, buna karşılık da cerrahbaşına kıymetli hediyeler verilirdi. Sünnetten sonra şehzâdeye sarayda ayrı bir dâire tahsis edilir ve buraya annesi ile kızkardeşi dışında bir kadının girmesine müsâade edilmezdi³.

Sünnet şenlikleri ile berâber çoğu zaman, evlenme çağına gelmiş sultanların da evlenme merâsimleri yapılrđı. Mese-lâ 1539 şenliğı ile Kânûnî'nin kızı Mihrimâh Sultan'ın Rüstem Paşa ile, 1675 sünnet şenliğı ile IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile Sarıkçı Mustafa Paşa'nın, 1720 sünnet şenliğı ile III. Ahmed'in kızlarının ve iki yeğeni Ayşe Sultan ile Ağrıboz muhâfızı İbrahim Paşa'nın, Emetullah Sultan ile Osman Paşa'nın düğünleri berâber yapılmıştı.

Sünnet şenlikleri hakkında ayrıntılı bilgiler edebî bir tür olarak yalnız Osmanlı Türkler'inde görülen surnâmelerle günümüze kadar gelmiştir⁴. Surnâmeler, doğum, sünnet ve evlenme gibi eski hayâtın zevk, eğlence, oyun, spor, gelenek ve göreneklerini târih çerçevesi içine alınmayan teferruatına kadar anlattığı ve resimlendirdiğı için devrin sosyal hayâtını bütün canlılığı ile aksettirirler⁵. Bu bakımdan kültür târihi-mizin vazgeçilmez kaynaklarındandır.

Edebiyat târihimizde sûr-i hümayunlar hakkında bir çok surnâme kaleme alınmıştır. Bunlar arasında, 1582 şenliğı hak-

(3) I.H. Uzunçarşılı, Osmanlı devletin saray teşkilâtı, Ank. 1945, s. 112.

(4) T. Tansuğ, Şenliknâme düzeni, İst., 1961, s. 7.

(5) Türk dili ve edebiyâtı ansıkl., C. 2 İst., 1977, s. 391-393.

kunda Âlî'nin "Câmiu-l-hubur der Mecâlis-i Sürûr"u; 1675 şenliği hakkında Nâbî'nin ve Abdî'nin; 1720 şenliği hakkında Seyyid Vehbî'nin, Mehmed Hazîn'in; 1836 şenliği hakkında Lebîb'in sûrnâmeleri tanınmış olanlardandır⁶. III. Murad sûrnâmesi ile Vehbî'nin sûrnâmesi, içindeki minyatürlerden dolayı san'at açısından da önem taşırlar.

III. Murad sûrnâmesi, Topkapı Sarayı nakışhânesinde Nakkaş Osman'ın riyâsetinde birçok ustanın elbirliği ile çizilmiş, 215 kompozisyon için 427 minyatürü ihtivâ eder. Şenlik sırasında At Meydanı'ndan geçen esnâfın her grubu için ayrı bir kompozisyon çizilmiştir. Bu sâyede o devir esnâfının çalışma hayatını büyük bir doğrulukla tesbit mümkün olmaktadır⁷.

Levnî'nin 137 minyatürle resimlendirdiği Seyyid Vehbî'nin sûrnâmesindeki minyatürler, şenliğin muhtelif gün ve yerde geçen çok renkli ve hareketli olayları gerçeğe uygun bir şekilde sanatkârane olarak resmettiği için kıymet taşırlar⁸.

Osmanlı târihinde şehzâdelerin sünneti için yirmiye yakın sûr-i hümayun tertip olunmasına mukâbil, bunlardan 1457, 1530, 1582, 1675, 1720 senelerinde yapılanlar büyüklüğü, ihtişamı ve gösteri san'atları açısından özellik arzederler. Biz yerimizin müsâdesi nisbetinde bu şenliklerden bir kısmını aktarmağa çalışacağız.

861/1457 SÜNNET ŞENLİĞİ

Ortaçağ'da Belgrad, jeopolitik yönden önemli bir merkezdi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da, kuzeyden gelecek tehlikelere karşı tutunabilmesi için bu şehre sâhip olması gerekiyordu. Fakat aynı şehir Avrupa için, Türk istilâsına karşı

(6) A.S. Levent, Türk edebiyâtı târihi, C. 1, Ank., 1973, s. 158-160.

(7) M.S. İpşiroğlu, İslâm san'atında resim yasağı ve sonuçları, İst. 1973,

s. 113; O. Aslanapa, Türk dünyası el kitabı, Ank., 1976,

s. 663; S.K. Yetkin, İslâm san'atı târihi, Ank., 1954, s. 331.

(8) M.S. İpşiroğlu, A.g.e., s. 134-135; O. Aslanapa, A.g.e., s. 663

Orta-Avrupa'nın kapısı durumundaydı. İlk defâ II. Murad zamanında Evrenosoğlu Ali Bey'in başarısız kuşatmasından sonra, 1456 yılı yazında Fâtih şehri kuşatmış, fakat Rumeli beylerinin şahsî menfaatlerini ön plânda tutmaları sonucu muhâsara sonuçlanamamış bu arada Fâtih'in bir düşman mızrağı ile kalçasından yaralanması üzerine muhâsara kaldırılarak Edirne'ye dönülmüştür⁹.

Bir müddet Edirne Sarayı'nda dinlenen Sultan, Belgrad seferinin başarısızlığını unutturmak için¹⁰ oğulları Bayezid (1450-1512) ile Mustafa'yı (1451-1474) muhteşem bir düğünle sünnet ettirmeğe karar verdi. Bu sırada Amasya'da bulunan Bayezid yedi, Manisa'da bulunan Mustafa da altı yaşında idi. 1457 baharında çıkarılan bir emirname ile çevredeki hükümdarlara, il beylerine, serhad gâzilerine, kadınlara, şeyhlere, hediyelerle "okuyucu"lar yollandı. Bu arada Edirne ve çevre halkı da dâvet edildi. Memlekette cânbâz, maymuncu ve buna benzer mârifetleri olan şenlik ehli kim varsa, düğüne yollanılması emredildi¹¹. Şenliğin tanzîmi için vazîfelendirilmiş memurlar, bu düğün için gerekli yiyecek, içecek malzemelerini, sofraları, kap-kacak, bardak, çadırları temin etmeğe başladıkları sırada, şehzâdelerle sarayları halkı da bulundukları vilâyetlerden Edirne'ye doğru yola çıkmışlardı¹².

Şenlik alanı olarak Edirne'de Tunca ile Meriç nehirlerinin birleştikten sonra aktığı istikâmette nehrin ortasında bulunan 30 km. uzunluğunda mümbit bir ada seçilmişti¹³. Ada veya Ada Çayırı¹⁴ ismiyle tanınan bu toprak parçasının bir kısmı meskûn, kalanı çayır olup Anadolu ve Rumeli askerlerinin

(9) İ.H. Danişmend, İzahlı Osmanlı târihi kronolojisi, C. 1, İst., 1972, s. 279;

İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı târihi, C. 3, Ank., 1975, s. 15-18.

(10) Hammer, Devlet-i Osmaniye târihi, C. 3, İst., 1332, s. 34-35.

(11) Neşri, Kitab-ı Cihannümâ, (Hz. Unat-Köymen), S. 2, Ank., 1957, s. 725-726.

(12) Hammer, A.g.s.

(13) Rifat Osman, Edirne Sarayı, Ank., 1957, s. 107.

(14) Müneccimbaşı târihi, İst., 1974, s. 318-319.

davar ihtiyacını karşılamakta, ekinlerden de köylüler faydalanmaktaydı ¹⁵.

Sultan'ın otağı ve tahtı adanın en müsâit bir yerine kurulmuş, devlet erkânının çadırları da otağ-ı hümayunun etrafında halka şeklinde yerleştirilmişti ¹⁶. Ayrıca diğer dâvetliler için tahtaperde ile çevrili avlular, küçüklü büyüklü rengârenk çadırlar kurulmuştu ¹⁷. Ehl-i keyiflere de nehir boyunca yerler hazırlanmıştı ¹⁸.

Edirne'de devlet erkânı tarafından karşılanan şehzâdeler töre gereğince ayakları altına nehir boyunca yeşil yaygılar serile serile atlaslarla süslü çadırlarına yerleştirildiler ¹⁹. Fâtih Ada'ya gelip otağına yerleştikten sonra merâsim başlamış oldu.

Birinci gün Sultan Fâtih'e ilim adamları, şeyhler, beyler, yiğitler takdîm edildi. Daha sonra Fâtih, sağına müfti Molla Fahreddin-i Acemî'yi, soluna Molla Ali Tusi'yi, karşısına da Hızır Bey Çelebi ile Molla Şükrullah'ı ²⁰ oturtmuş ve diğer ilim adamları da derecelerine göre bunların sağında ve solunda yer almışlardır. Umerâ ile vüzerâ da Sultan'ın karşısında "kef sine urup" saf durmuş ve bu meclisin etrafını muhafızlar iki koldan sarmışlardı ²¹. Önce hâfızlar tarafından okunan Kur'ân-ı Kerîm, ilim adamları tarafından tefsir edilmiş, daha sonra, da sual cevap tarzında münâzâra açılarak dînî ve aklî ilimlerle ilgili problemler ortaya atılmış ²², bu arada da şâirler kasîdelerini Sultan'a arzetmişlerdi. İlmî sohbetlerin sonunda yemek vakti geldiğinden, kurulan sofralarda altın, gümüş tabaklar içinde yemek ikrâm edilmişti. Yemekler arasında dana,

(15) Tursun Bey, Târih-i Ebu'l-Feth (Hz. M. Tulum), İst., 1977, s. 84-91.

(16) Tacü't-tevârih (Hz. İ. Parmaksızoğlu), C. 3, İst., 1979, s. 22-27

(17) Tursun Bey, A.g.s.

(18) Tacü't-tevârih, A.g.s.

(19) Tâcü't-tevârih, A.g.s.

(20) Hammer, A.g.s.

(21) İbn Kemâl, Tevârih-i Al-i Osman (Hz. Ş. Turan), VII. defter, Ank., 1957, s. 139-143.

(22) Tâcü't-tevârih, A.g.s.

koyun, kuzu çevirmeleri, tavuk kızartmaları; ördek, kazdan yapılmış yemekler; çorbalar, zerdeler, reşidiyye (nişasta ve şekerden yapılma tatlı), güllaç, tüffâhiyyeler (elma tatlıları) ikrâm edilmişti. Bu rada gül suyu, misk ve amberle hazırlanmış şeker ve meyve şerbetleri sunulmuş; daha sonra da şekerden yapılmış bademli, fıstıklı, kişnişli, darçınli, karanfilli çerezlerle berâber, yenilen fazla yemekleri hazmettirici ve mideyi kuvvetlendirici terkipler getirilmişti. En sonunda yemekten ziyâde seyretmesi insana daha büyük zevk veren şekerden mâmûl camiler, bahçeler, köşkler mecliste bulunanların takdîrine sunuldu. Her ilim adamının hizmetkârı hisselerine düşen şekerlemeleri futalarına koyarak evlerine götürdüler ²³.

Ziyâfetten sonra bir müddet istirahatete çekilen Fâtih'e daha sonra elçilerle devlet büyükleri etek öperek baçı ve pişkeşlerini takdîm ettiler. Gelen hediyeler arasında güzel câriyeler, esirler, altın, gümüş tabak, bardak, kaşık ve tepsiler; Türk, Macar, Frenk elbiseleri, sincap, sansar, Bulgar samurları, Anadolu ve Rus vaşak kürkleri; nefis Bursa, Şam, Kefe, Yezd ve Frenk kumaşları ²⁴ vardı. Buna mukâbil Fâtih de hediye getirenlere ihsanda bulunmuş, hil'atler giydirmiştir.

İkinci günü toplantıya Edirne'nin önde gelen şeyhleri dâvet edildi. Onlara da gereği gibi hürmet ve ikrâm olundu. Daha sonra tevhid okundu, zikir yapıldı. Mânevî yönden ruhları doyurucu sohbetlerden sonra dâvetlilere ihsanda bulunuldu ²⁵.

Üçüncü gün vezirlere, komutanlara, beylere ziyâfet verildi. Yemekten sonra silahşörler meydanda hünerlerini gösterdiler. Silah talimleri, bir nice yoldan seyirtilen at yarışları yapıldı. Yarışanlara ödülleri verildi ²⁶. Kemankeşler, nişanları, çelik levhaları okları ile deldiler, yüksek sırtlara dikilmiş altın, gümüş kupaları at sırtında dört nala koşarken vurup denen okçular, mükâfat olarak vurduklarını aldılar. Ayrıca başarı gösterenlerin rütbeleri arttırıldı ²⁷.

(23) Aşıkpaşaoğlu târihi, (Hz. Atsız), İst., 1970, s. 164-166.

(24) Tursun Bey, A.g.s.

(25) Tâcü't-tevârih, A.g.s.; Neşri, A.g.s.

(26) Aşıkpaşaoğlu târihi, A.g.s.

(27) Tâcü't-tevârih, A.g.s.

Dördüncü gün, halka ziyâfet verildi. Kurulan sofralarda fakirler, yetimler ve dullar doyuruldu, paralar saçıldı ²⁸.

Şenliğin süresi kaynaklarda farklı olarak zikredilmektedir. Aşık Paşa üç, İbn Kemal yedi, Müneccimbaşı otuz gün kadar devâm ettiğini yazarlar. Şenlik düzenine bakarak, düğünde hazır bulunan Aşık Paşa'nın söylediklerinin doğruluğunu kabûl etmek gerekmektedir.

Bu şenlikte çeşitli memleketlerden gelen hüner sâhipleri enteresan gösterileri ile davetlilere hoş vakit geçirtmişlerdir. Silah, ok atma, binicilik, at yarışları, kılıç döğüşleri yapılmıştı. Geceleri yapılan donanma eğlenceleri şenliğin en beğenilen gösterileri olmuştur. Geceleri ateşbâzların ateşlediği "çarh-ı devvâr" şimşek fişekleri ortalığı yıldızlarla dolduruyor, gündüz gibi aydınlatıyordu ²⁹.

Gündüzleri dâvetliler için kurulan sohbet ve eğlence meclislerinde ud, tambur, ney, barbut, şeştar, rebabdan meydana gelmiş fasıl heyetleri ile şarkıcılar dinleyenleri hayran bırakıyorlardı ³⁰.

Şenlikden önce Fâtih, Vidin vâlisi Hasan Beyzâde İsa Bey'e Arnavut, Evrenosoğlu İsa Bey'e de Macaristan topraklarına akına çıkmalarını emretmişti. Şenliğin sonunda görevlerini başarıyla yerine getiren beyler, akınlarda topladıkları ganîmetlerle dönmüşler ve Sultan'a kıymetli pişkeşlerini sunmuşlardı ³¹.

Ziyâfetleriyle, pişkeşleriyle ve gösterileriyle bu şenliğin sonraki pâdişah şenliklerindeki izlenen düzeni ve olgunluğu getirdiği görülmektedir : Birinci gün ilim adamları arasında münâzara ve sohbet, ikinci gün tarikat ehlinin kabûlü, üçüncü gün devlet erkânının kabûlü ve sportif gösteriler, dördüncü gün halka ziyâfet, ihsanlar; ayrıca şekerlemeler, şekerden yapılmış cami, köşk ve bahçelerin mevcûdiyeti ilerideki şenlik-

(28) Hammer, A.g.s.

(29) İbn Kemâl, A.g.s.

(30) Tursun Bey, A.g.s.

(31) Müneccimbaşı, A.g.s.; Tâcü't-tevârih, A.g.s.

lerin sırasını hatırlatır. Ancak şenlikler büyüdükçe program zenginleşmiş ve ilâveler yapılmıştır ³².

936/1530 SÜNNET ŞENLİĞİ

Kânûnî Sultan Süleyman, I. Viyana kuşatmasının (17 eylül - 10 ekim 1529) başarısızlıkla neticelenmesini içte ve dışta örtmek, ordunun moralini yükseltmek gâyesiyle o zamana kadar görülmedik derecede eğlencelerle oğulları Mustafa (1515-1553), Mehmed (1520-1543) ve Selim'i (1524-1574) sünnet ettirmeğe karar vermişti ³³. Şenliğin muhteşem olması için hazırlıklara beş-altı ay önceden başlanmış, bu arada devlet erkânı ile memleketin muhtelif şehirlerindeki vâililere, nüfuzlu beyler ve yabancı devletlerin İstanbul'daki elçiliklerine dâvetnâmeler yollanmıştı. Bunlar arasında Fransa ve Venedik bulunmaktaydı ³⁴.

Eğlenceler için At Meydanı seçilmişti. Kânûnî için meydanın kuzeyindeki Mehterâne tarafında lacivert sütunlar üzerine bütün alanı görebilecek şekilde yüksek, etrafı kafesli bir köşk yapılmış, içi kıymetli kumaş ve halılarla süslenmiş, ortasına da sultanın altın tahtı yerleştirilmişti ³⁵. Ayrıca devlet büyükleri, vezirler ve dâvetliler için meydana yüksek otağlar, ipek kumaştan gölgelikler kurulmuştu. Bu arada nahl alayı ile hünkârın geçeceği yollar genişletilmişti ³⁶.

Şenlik 1 zilkade 936/27 haziran 1530 pazartesi günü başladı. Sabah At Meydanı'nda 3000 yeniçeri, 500 sipâhi, 100 çavuş güvenlik için yerlerini almıştı. Çevrede de 10.000 den fazla seyirci birikmişti ³⁷. Başta vezîr-i a'zâm olmak üzere bü-

(32) Ö. Nutku, A.g.e., s. 32-34.

(33) Hammer, Devlet-i Osmaniye târihi, C. 5, İst., 1330, s. 99-103.

(34) Renzo Sértoli Salis, Muhteşem Süleyman (T.Ş. Turan), Ank., 1963, s. 108.

(35) Celâlzâde Mustafa, Tabakatü'l memâlik ve derecatü'l mesâlik (sad. Sadettin Tokdemir), İst. 1937, s. 104-109; Hammer, A.g.s.

(36) Renzo Sértoli, A.g.s.

(37) Metin And, XVI. yy da şehzâdelerin sünnet düğünü, Hayat Târih mec., Şubat 1969, s. 42-46.

tün devlet erkânı üç saat kadar meydanda bekledikten sonra, sancaktarlar, kapıcıbaşılar, imrahorlar, safrancılar ağası, çavuşbaşı ile iç ağaların refâkatinde muhteşem bir alayla at üstünde Topkapı Sarayı'ndan At Meydanı'na gelen Kanûnî, devlet büyükleri tarafından yaya olarak karşılandı ve kendisi için hazırlanan köşke giderek, başta vezîr-i a'zâm olmak üzere dâvetlilerin tebriklerini ve hediyelerini kabûl etti. Takdîm edilen hediyeler arasında Mısır ve Şam kumaşları, Hind şalları, altın ve gümüş tabaklar, mücevher dolu kâseler, siniler, Tatar ülkelerinden getirilmiş kıymetli kürkler, çeşitli ırktan köleler v.s. vardı. Sâdece vezîr-i a'zâmın hediyelerinin 50.000 altın kıymetinde olduğunu kaynaklar yazar ³⁸.

El öpme ve tebrik merâsiminden sonra Pâdişah, İbrâhim Paşa sarayında hazırlanan divanhâneye çekildi. Arkasından ziyâfetler ve eğlenceler başlatıldı. Devlet ileri gelenleri At Meydanı'nda ağırlanırken, fakir halk için de Edirnekapi'da sofralar kurulmuş ve bunların yemekleri için 4000 koyun ve sığır tahsîs edilmişti ³⁹.

İkinci gün eski vezir ve vâliler, üçüncü gün Kürt beyleri sancak beyleri, yabancı devlet elçileri, dördüncü gün Pâdişâh'ın hocası Hayreddin, saray hocaları ve kazaskerler ağırlandı. Beşinci gün süvârî gösterileri başladı. Çerkes Beyi İnal ve arkadaşlarının koşar at üzerinde yaptıkları numaralar ve savaş oyunları seyredildi ⁴⁰. Akşam üstü Matrakçı Nasuh'un deri ve kâğıttan yaptığı ve içlerinde top dâhil her türlü savaş vâsıtası ile 120 silahlı asker bulunan, hareket kabiliyeti olan hisarların muhârebesi başladı. Bütün gece devâm eden bu gösteriyi akşam bâzı devlet adamlarının evlerine dönmesine mukâbil, Kanûnî sonuna kadar tâkip etti. Gösterinin sonunda galip gelen kalenin askerleri diğer kaleyi ateşe verdiler. Bu ilgi çekici gösterideki kalelerin resimlerini Nasuh, bir hâtıra olarak, daha sonra yazdığı "Tuhfetü'l-Guzat" adlı eserine çiz-

(38) M.T. Gökbilgin, Süleyman, İslâm Ansıkl., C. 11, 1970, s. 113; Hammer, A.g.s.

(39) R.S. Salis, A.g.s.

(40) Celâlzade, A.g.e., s., 106, Hammer, A.g.e., s. 101.

mişti⁴¹. Altıncı gün gecesi de Nasuh'un gösterilerine benzeyen Cundi Canım adlı bir san'atkârın hazırladığı hisar savaşları yapıldı.

Yedinci gün At Meydanı'na nahiller, yenîçeriler tarafından getirildi. Sekiz ve dokuzuncu günler yenîçeri ve bahriyelilerin yağlı direklerin tepesindeki hediyeleri alabilme mücadeleleri ile canbâz gösterileri yapıldı. Onuncu gün, İstanbul eşrâfına ve emekli müderrislere ziyâfet verildi. On dördüncü gün de, saray ve ordu ağaları tarafından Eski Saray'dan getirilen şehzâdeler vezirler tarafından merâsimle karşılandılar.

Şenliğin on beşinci günü büyük bir ziyâfet verildi. Bu ziyâfette Pâdişah'ın sağında vezîr-i a'zâm, Ayas ve Kasım Paşa, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyleri, Hünkâr'ın hocası Hayreddin ile Tatar Hanı'nın oğlu; solunda ise Pîrî Mehmed Paşa, emekli vezirlerden Zeynel Paşa, Akkoyunlu sülâlesinden Feraşşâd, Bayındıroğlu Murad, Mısır Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu, Dülkadir beyinin oğlu Lâtif Bey yer almıştı. Fasil heyetinin nağmeleri altında yenilen yemekten sonra ikrâm edilen tatlılar fil, deve, at, kuş gibi çeşitli hayvan şekillerinde hazırlanmıştı. Oğuz Han'dan beri devâm edegelen "yağma" geleneği bu şenlikte de tatbik edilmiş, ziyâfet sofralarında kullanılan eşyâlar dâvetliler tarafından yağma edilmiştir⁴². Aynı gün At Meydanı'na getirilen, bütün olarak pişirilmiş sığır, koyun ve kuzuları halkın yiyebileceğinin ilân edilmesi üzerine bir kısım halk alanı doldurmuş, fakat bu sırada pişmiş hayvanların karınlarından canlı hayvanların çıkması ve uçuşması hem paniğe hem de gülüşmelere yol açmıştı⁴³.

On altıncı gün Kânûnî'nin huzûrunda ilmî sohbetler yapıldı. Bu toplantıda pâdişâhın sağında, şeyhülislâm Kemalpaşazâde Şemseddîn Ahmed, Anadolu kazaskeri Kadri Çelebi, solunda hocaları Hayreddin ile Rumeli kazaskeri Fenârizâde Muhiiddîn Çelebi, karşısında da diğer ilim adamları oturmuşlar-

(41) H. Yurdaydın, Kânûnî çağını anlatan ünlü kişi: M. Nasuhi, Milîyet, 24.4.79.

(42) C. Oztelli, Yağma geleneği, TFAD, C. 8, İst., 1963, s. 3080.

(43) Celalzâde, A.g.e., s. 108; Sértoli, A.g.e., 108.

dı. Fâtiha sûresinin tefsîriyle başlayan sohbet, çeşitli konularda gün batıncaya kadar devâm etmişti.

On sekizinci gün, şehzâdeler İbrahim Paşa Sarayı'nda sünnet edilmişler ve bu vesîleyle vezirlerle hocalara kıymetli hediyeler verilmişti. Aynı günün gecesi de fişek gösterileri yapıldı.

On gün sonra Kağıthâne'de birçok atın iştirâk ettiği yarışı başta bitiren ilk yirmi at sâhibi mükâfatlandırıldı. Sırık tepesine dikilen gümüşten bir kabağa yapılan ok atışlarında isâbet ettirenlere hediyeler verildi ⁴⁴.

Kânûnî, şenliğin düşündüğünden daha güzel geçmesi üzerine, İbrahim Paşa'ya, daha önce kız kardeşi ile evlenmeleri münâsebetiyle yapılan düğün ile, kendi çocuklarının sünnet düğünlerinin hangisinin daha parlak geçtiğini sorması üzerine, İbrahim Paşa'nın "Benim düğünüm kadar parlak olmamıştır" cevâbına sinirlenen Kânûnî, "Neden?" diye sorunca, Paşa, "Benim düğünümde dâvetli olarak bulunan cihan pâdişâhı sizin düğünüñüzde yoktu" demiş. Bu güzel cevaptan memnun olan hükümdâr "İbrahim sana hezar aferin. Bana söyleyecek söz komadın" demişti ⁴⁵.

Böylece toplam on dokuz gün süren şenlikler bitmiş ve İstanbul'da hayat normale dönmüş oluyordu.

990/1582 SÜNNET ŞENLİĞİ

16. yy. sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi durmuş yer yer çöküntü belirtileri başlamıştı. 1582 yılında III. Murad devlet işlerinin kötüye gitmesi üzerine, halkın sevgisini kazanmak ve itibârını eskisinden de çok artırmak amacıyla ve aynı zamanda yabancılar gözünde yükselmek, dış ülkelere göz dağı vermek için oğlu şehzâde Mehmed' in (1566-1603) sünnetini büyük bir şenlikle kutlamayı uygun

(44) Peçevi târihi, (Sad. B.S. Baykal), C. 1, İst., 1981, s. 115; Celâlzade, A.g.e., s. 109.

(45) Hammer, A.g.e., s. 103; Nurhan Atasoy, İbrâhim Paşa Sarayı, İst., 1972, s. 17.

hattâ gerekli görerek, bu yolda bir karar aldı⁴⁶. III. Murad'ın büyük şehzâdesi Mehmed'e büyük bir sevgisi de vardı. Onu eğlendirmek için, ekseriya Boğaz istihkâmlarından 200-300 pâ-re top attırdığı göz önüne alınırsa, baba sevgisinin marazî bir zaaf derecesine vardığı düşünülebilir. Sünnet düğününün büyüklüğü ve ihtişamı da bunun bir delîli sayılabilir⁴⁷.

Düğün hazırlıklarına bir sene öncesinden başlandı. İstanbul'da bulunan bütün büyük elçiler, Türkistan hakanı, Fas Sultanı'nın fevkâlade elçileri, Osmanlı devlet adamları, memurlar, askerler, halk, dâvet edildi. Düğünün nizâm içinde geçmesi için Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa düğünbaşılığa, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa Şerbetçibaşılığa, Kılıç Ali Paşa mîmarbaşılığa, yeniçeri ağası Ferhad Ağa da muhâfızbaşılığa getirildi. Ayrıca mutfak emîni Karabaliğ Bey emîn, nişancı Hamza Bey de nâzır tâyin olundu. Hamza Bey'e şenlikten altı ay önce avans olarak, düğün hazırlıklarında kullanılmak üzere hazînedan elli yük akçe (71.428 altın) verildi.

En önemli hazırlıklardan biri de her sınıf halk için ayrı ayrı verilecek ziyâfetlerde kullanılacak yemek takımlarının temîni, erzak ambarlarının ve bunlara âit yerlerin uygun bir hâlde hazırlanmasıydı. Bu cümleden olarak beheri dokuz kilo pirinçten yapılan pilavı alabilecek 1500 bakır sini sipariş edildi⁴⁸.

At Meydanı'nın çevresinde localar hâlinde iki katlı tah-tadan seyir yeri hazırlandı. Bu localarda hem gösteriler seyredilecek hem de yenip içilecekti.

29 mayıs 1582 sabahı Topkapı Sarayı'ndan At Meydanı'ndaki İbrâhim Paşa Sarayı'na III. Murad'ın gelmesiyle şenlik resmen başlamış oldu. Beheri 15 metreden fazla beş büyük nahil ile at üstünde meydana gelen şehzâde babasının elini öptü. Daha sonra nahiller halka gösterilmek üzere bir hafta

(46) B. Lewis, İstanbul ve Osmanlı uygarlığı, İst., 1975, s. 160.

(47) T. Gökbilgin, Mehmed III, İslâm Ansıkl., C. 7, İst., 1970, s. 535.

(48) İ.H. Uzunçarşılı, Nahil ve nahil alayları, Belleten, C. 40, 1976, s. 59.

müddetle İstanbul'da dolastırıldı. Büyük nahillerden başka 360 kadar da orta ve küçük boyda nahil yaptırılmıştı. Nahil alayının hemen arkasından, herkesin hayret ve takdîrini kazanan şekerleme kervanı geçti. Bunlar şekerden yapılmış ve asıllarına çok benzetilmiş 9 fil, 17 aslan, 15 pars, 22 at, 21 deve, 4 zürefa, 9 deniz kızı, 25 doğan, 11 keklik, 8 turna, 8 ördek idi. Geçitten sonra bunlar halka dağıtılmıştır ⁴⁹.

Daha sonra devlet adamları padişahı tebrik ederek hediyelerini takdim ettiler. Vezir-i a'zâm 40.000, ikinci vezir 20.000, üçüncü vezir 30.000, dördüncü vezir 15.000, dâhiliye vekili 10.000 altın tutarında muhtelif hediyeler sundular. Yalnız bu hediyelerin tutarı 115.000 altın idi. Diğer devlet adamları ile tâcir ve İstanbul esnafının verdikleri hediyeler bunun dışındadır. Meselâ Alman imparatorunun gönderdiği hediyelerin değeri 40.000, Venedik doğunun ise 8.000 altın kıymetinde idi ⁵⁰.

Eğlenceler sabah, öğleden sonra ve gece olmak üzere üç ayrı tarzda yapıyordu. Geceleri canlı hayvan kuyruklarına ışık saçan fişekler bağlanarak ateşleniyor, bu durumdan ür-küp sağa sola kaçan hayvanların hali halkı neşelendiriyordu.

Düğünün devam ettiği müddetçe hergün bin ekmek, bin tepsi pilav, yirmi sığır ve bu miktarlara yakın diğer yiyecekler ikrâm ediliyordu. O güne kadarki sünnet şenliklerindeki dâvetlerde pâhişah bizzat ziyâfette bulunmakta idi. İlk defâ bu şenlikte Sultan Murad davetlerde bulunmamış, onu vezir-i a'zâm temsil etmiştir ⁵¹.

11 haziranda başlayıp 21 gün süren esnaf alaylarının geçidi de çok muhteşem olmuştu. Bu şenlikte 148 esnaf grubu geçmişti. Kadın sultanların gönlünü hoş etmek için terlikçilerden başlayan esnafın geçidinde, her esnaf grubu seyircilerin gözleri önünde meslekleri ile ilgili hünelerleri göstererek geçiyorlardı. Meselâ camcılar tekerlekli bir fırın içinde ince cam

(49) Hammer, Devlet-i Osmaniye târihi, C. 7, 1332, s. 108.

(50) Y. Öztuna, Büyük Türkiye târihi, C. 4, İst., 1977, s. 471.

(51) Hilmi Uran, A.g.e.

işleri yapıyor, börekçi ve şerbetçiler börek ve şerbet yaparak dağıtıyorlardı ⁵².

7 temmuz günü şehzâdenin sünneti İbrahim Paşa Sarayı'nda vezir Cerrah Mehmed Paşa tarafından yapıldı. Kesilen deri parçası altın bir tepsi içinde baba ve annesine yollandı. Sultan III. Murad, paşaya 10.000 altın, som altından ibrik ve leğen, 30 top kumaş ve kıymetli hil'atler gönderdi. Annesi de 3.000 altın ile sünnetlerde âdet olan içi kıymetli eşya ile dolu bohça hediye etti ⁵³. Sünnetin başarılı geçmesi şerefine fıkaraya altın ve gümüş paralar saçıldı.

20 temmuzda bir yeniçeri sipahi çatışmasının çıkması ve yeni doğan bir şehzâdenin ölümü ile şenlik gölgelenmiş ve pâdişâh 22 temmuz günü mâiyetiyle sessiz ve sedâsız saraya dönmüştü. Böylece 56 gün süren şenlikler sona ermiş oluyordu. Bir yabancı araştırmacıya göre, bu şenlik 16. yy. da dünyâ üzerinde yapılan en büyük şenlikti ⁵⁴.

Bu şenliğin özelliklerinden biri de yeniçeri ocağının bozulmasına sebep olan hâdiselerden birinin meydana gelmesidir : Şenlikte hüner gösterenlere ne mükâfat istedikleri sorulunca, yeniçeri ocağına kaydolmalarını ricâ etmişler ve ocağın direnmesine rağmen Pâdişâh'ın emriyle kayıtları yapılmıştır ⁵⁵.

1086/1675 SÜNNET ŞENLİĞİ

1673 senesi sonunda Sarı Hüseyin Paşa'nın Hotin önlerinde bozguna uğrayıp otuz bine yakın askerle berâber Hotin kalesinin kaybına çok üzülen Sultan IV. Mehmed, bu mağlûbiyetin halk ve asker üzerindeki kötü tesîrini unutturmak için iki oğlu Mustafa (1664-1703) ve Ahmed'in (1673-1730) sünnetleri ile kızkardeşi Hatice Sultan'la ikinci vezir musâhip Mustafa Paşa'nın evlenmelerini gösterişli şenliklerle yaptır-

(52) M.Ş. İpşiroğlu, İslâm'da resim yasağı ve sonuçları, İst., 1973, s. 133.

(53) İ.H. Danişmend, İzahlı Osmanlı târihi kronolojisi, C. 3, İst., 1972, s. 59.

(54) Ö. Nutku, IV. Mehmed'in Edirne şenliği, Ank., 1972, s. 23.

(55) İ.H. Danişmend, A.g.e., s. 59.

mağa karar vermişti⁵⁶. Bu şenlik Osmanlı târihinde 1582 şenliğinden sonra en büyük sûr-i hümayundur.

Şenlik hazırlıklarına altı ay önceden başlanmış ve sünnet emîni olarak Mehmed Efendi tâyin olunmuştur. Yabancı devletler, imparatorluk sivil ve askerî ileri gelenleri dâvet edilmiş, mahallî idârelerden de o bölgedeki şöhretli hokkabaz, kukla ustaları, canbâz, oyun ekipleri, fişekçi gibi sanatkârların yollanması emredilmiştir. Çeşitli muhitlerden gelen bu hüner sahipleri Edirne'de kendilerine tahsis edilen yerlere yerleştirilmişlerdir⁵⁷.

Şenlikte verilecek ziyâfetler için çevre vilâyetlerden 4000 büyük ve küçük baş hayvan, 5000 kaz, 6000 ördek, 37.000 tavuk satın alınarak Edirne'ye getirildi. İstanbul'dan 200 bakır kazan, İzmit'ten 2000 bardak, 3000 çini testi, 7000 tabak, 15.000 kavanoz satın alındı. Ayrıca düğünden sonra geri verilmek üzere Edirne esnafından 1100 büyük sahan, 30 kazan temin edildi⁵⁸.

Şenliklerde kullanılacak nahiller için 150 nahilci, yüz esirin taşıyabildiği 25 m yüksekliğinde 5-6 m çapında iki büyük, kırk küçük nahil hazırladı. Bu nahilleri sokaklardan geçirebilmek için bâzı evlerin saçakları, cumbaları, bâzılarının da tamâmı sonradan yıptırılmak üzere yıktırıldı⁵⁹.

Ziyâfetlerde ikrâm edilecek şekerlemeler için 200 şeker-ci ustası, herbirini dörder kişinin taşıyabileceği şekerden yapılmış muhtelif hayvan figürleriyle, içi fındık, fıstık dolu 100 tabla şekerleme, 200 sandık akîde şekerini hazırladılar. Ayrıca her biri birer san'at eseri olarak kabûl edilebilecek 3-4 m² ebadında içinde yol, ağaç, havuz bulunan şekerden köşkler ya-

(56) Hammer, Osmanlı devleti târihi, C. 11, İst., 1974, s. 281-286.

(57) Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i vekaiyât, C. 3, İst., 1977, s. 94.

(58) S. Zorlutuna, XVII. yy'ın ikinci yarısında Edirne'de sünnet düğünleri, Edirne Armağan kitabı, Ank., 1965, s. 267-268.

(59) Metin And, Osmanlı düğünlerinde nahillar, H. Târih Mec., Ocak 1969, s. 17.

pıldı. Bütün bunlar şenlik sırasında teşhîr edilmiş daha sonra dâvetlilere dağıtılmıştır ⁶⁰.

Edirne ve civar vilâyetlerden üç bin çocuk şehzâdelerle berâber sünnet edilmek üzere âileleri tarafından sünnet eminine kaydedildi. Bunların sünnetini yapmak için de Edirne, İstanbul ve Bursa'dan 300 cerrah temîn edildi.

Şenlik alanı olarak, Sırık Meydanı seçilmişti. Buraya Pâ-dişâhın ve diğer devlet ileri gelenlerinin çadırları bir hilâl düzeninde kuruldu. Gece yapılacak gösterilerin rahat bir şekilde takip edilebilmesi için, yirmi yüksek direğin herbirine bin kadar kandil takılarak meydanın aydınlatılması temîn edildi. Bütün bu hazırlıkların tamamlanmasını müteakip 26 mayıs pazar günü şenlikler başlatıldı.

Sultan IV. Mehmed'in tebrikleri kabulden sonra kurulan sofralarda devlet ileri gelenlerine ziyâfet verildi. Yemekten sonra protokol sırasına göre vezîr-i a'zâmdan başlayarak hünkâra pişkeşler takdîm olundu. Verilen hediyeler arasında kıymetli taşlarla işlenmiş Kur'ân-ı Kerîm'ler, değerli yazma eserler, nadide kürkler, esirler, kılıçlar v.s. vardı ⁶². Yabancı devletler de çok kıymetli hediyeler yollamışlardı. Meselâ Boğdan Voyvodası 20.000 taler gümüş, beheri 15.000 taler değerinde elmasla süslü iki taç, 100 adet altın ve gümüşten mâmûl şahmerdan, iki adet vaşak kürk yollamıştı. Takdîm edilen hediyelerin imparatorluğun bir yıllık gelirinin yarısından fazla bir değerde olduğu tesbît edilmiştir ⁶³.

Bu merâsimin tamamlanmasından sonra hazırlanan on beş günlük şenlik programı icrâ edilmeğe başlandı. Protokole göre her gün bir grup dâvetliye ziyâfet veriliyor, fasıllar, oyunlar ve çeşitli gösterilerle dâvetliler eğlendirilirken, günde ortalama 250-300 çocuk mehter refâkatinde tören alanından geçerek sünnet ediliyordu. Bu arada İslâmiyeti kabûl eden

(60) Ö. Nutku, IV. Mehmed'in Edirne şenliği, Ank. 1972, s. 73.

(61) Metin And, Kırk gün kırk gece, İst., 1959, s. 18.

(62) A.S. Levent, Nâbî'nin sûrnâmesi, İst., 1944, s. 41-49.

(63) D. Kantemir, Osmanlı imparatorluğunun yükseliş ve düşüş târihi, (Ter. Ö. Çobanoğlu), C. 3, Ank., 1980, s. 364.

genc, yaşlı 200 kişi de törenlerde sünnet edilmişlerdi ⁶⁴. Gece-leri yapılan donanma gösterilerinde ateşlenen fişekler ve kandillerden hazırlanmış yazı ve resim mahyaları ile Sırık Alanı bambaşka bir havaya bürünüyordu ⁶⁵.

Şenliğin ikinci günü ulemaya ziyâfet verildi. Daha sonra Sultan'ın huzûrunda ilmî sohbet ve münâzaralar yapıldı. Şeyhülislâm Ali Efendi Beyzavî tefsîrinden bir bahsi şerh etti ⁶⁶.

Beşinci gün dâvet sırası yeniçeri ocağında idi. Hazırlanan 15.000 tabak yemek ile yüzlerce koyun kızartması bir işâretle yeniçeriler tarafından yağma edildi. Onuncu gün vezirler, askerlerin refâkatinde, nahiller arasında şehzâdeleri şenlik alanına getirdiler. Onikinci gün Selimiye Câmii'nde okunan mevlitten sonra şehzâdeler vezir-i a'zâmın kucağında cerrahbaşı Nuh tarafından sünnet edildi ⁶⁷. Bu operasyon karşılığında da pâdişah ile şehzâdenin annesinden kıymetli hediyeler cerrahbaşıya yollandı. On beşinci günde hazırlanan 300 büyük sofrada Edirne halkına ziyâfet verildi.

Esnaf loncalarının geçit törenleri şenliğin dördüncü günü başlamış ve on dördüncü güne kadar devâm etmiştir. Her gün ikindiden sonra alfabetik sıraya göre meslekî çalışmalarını gösteren bir sahne ile geçen esnaf, daha sonra pişkeşlerini takdîm ediyor ve hazırlanan sofralarda ağırlanıyordu ⁶⁸.

26 mayısta başlayan ve on beş gün süren şenlik, 9 haziran pazar günü çadırların sökülmesiyle sona erdirildi. Bir hafta sonra Sultan IV. Mehmed yanında iyileşen şehzâdesi ve dâvetliler olduğu hâlde Timurtaş ovasında yapılan at yarışlarını seyretmiş, birinci gelenleri mükâfatlandırmış ve daha sonra verilen bir ziyâfetle dağılmıştır.

(64) T.W. Arnold, İntişâr-î İslâmiye târihi, Ank., 1971, s. 240.

(65) Ö. Nutku, A.g.e., s. 110.

(66) Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa, Silâhtarağa târihi, İst., 1928, s. 644.

(67) S. Ünver, Akrabadin sâhibi Nuh Efendi hakkında birkaç kelime, Dirim, C. 5, 1939, s. 5.

(68) Özdemir Nutku, A.g.e., s. 73-74.

1132/1720 SÜNNET ŞENLİĞİ

Sultan III. Ahmed, 1720 senesine şehzâdeleri Süleyman (1710-1732), Mehmed (1717-1756), Mustafa (1717-1774), Bayezid'in (1718-1770) sünnetleri ile kardeşi Mustafa'nın iki kızının evlenme merasimlerini Ok Meydanı'nda büyük eğlencelerle yaptırmıştı. Bu şenliğin gösterişli geçmesi daha ziyâde, eğlence ve düğün görünüşü altında içe ve dışa karşı bir kuvvet, haşmet gösterisiyle, o sıralarda başlayan askerî ve siyâsî hezîmetlerin bir anlamda protestosuydu. Bu şenlik, devletin bağ bozumu dönemi olmasına rağmen medeniyet ve teşkilâtçılık sermâyesinin hâlâ ne ölçüde yaşamakta olduğunu göstermektedir ⁶⁹.

Hazırlıklara iki ay önceden başlanmış, Damat İbrahim Paşa eski şenlikleri bilenlerden ve bu şenliklere âit defter kayıtlarından araştırmalar yaparak düğünün mükemmel olmasına îtinâ göstermiştir ⁷⁰. Saray mutfağında vazîfeli Halil Efendi sünnet emîni olarak vazîfelendirilmişti. Bir taraftan dâvet-nâmeler yazılır ve yollanırken, diğer taraftan da Anadolu, Rumeli'nin mâhir san'atkâr ve oyuncularının İstanbul'a yollanması isteniyordu. Saraydan seksen kişilik bir saz heyeti teşkil edilerek, düğünde çalınacak şarkıları Yalı Köşkü'nde meşke başladı. Ziyâfet için camılara 1000 şerbet kavanozu, şeker ikram için 100 büyük mevlit tablası, 10.000 ağaç sini sipâriş verilmiş, ayrıca asker ocaklarından büyük kazanlar, devlet büyüklerinin konaklarındaki bütün bakır eşya ile bakırcı esnafından, sonra iâde edilmek üzere binlerce tencere toplanmıştı. Şenlik sâhasını aydınlatmak için de 15.000 kandil, 10.000 kandil kutusu hazırlanmıştı. Yemek için de 1000 ördek, 2000 hindi, 2000 güvercin, 3000 tavuk, 8000 kaz temin edildi ⁷¹. Bu arada şehzâdelerle berâber sünnet edilecek 5000 çocuk için de yeni elbiseler diktirildi.

(69) S. Ayverdi, Kahve mi, çay mı?, Kubbealtı mec., İst. 1977, sayı 1, s. 7.

(70) İ.H. Uzunçarşılı, Nahil ve nahil alayları, Belleten, C. 40, 1976, s. 65.

(71) Seyyid Vehbi, Sûrname (Hz. R. E. Koçu), İst., 1939, s. 8.

Eski Saray'ın avlusunda dört büyük, kırk küçük nahil ile şekerlemeden yapılmış bahçe maketleri hazırlatıldı. Büyük nahillerin geçeceği yollar tesbit edilerek, buralardaki ev, dükkânların çıkıntılı kısımları yıktırıldı, mülk sahiplerinin zararları hemen tazmîn edildi ⁷².

Şenlik alanı olarak seçilen Ok Meydanı'na Pâdişah ve dâvetli çadırları belli bir düzen içinde kuruldu. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra İbrahim Paşa, Pâdişâh'a şenliklere başlanabileceğini söyledi. Böylece 18 eylül 1720 çarşamba gününü Ok Meydanı'nı dolduran binlerce İstanbul'lu ile dâvetlilerin huzurlarında şenlik başlatıldı.

Hünkârı tebrikten sonra, dâvetlilere bir ziyâfet verildi. Daha sonra Pâdişâha hediyeler tâkdim olundu. Verilen hediyelerin miktar ve kıymetini açıklayabilmek için Sadrazam İbrahim Paşa'nın takdîm ettiği hediyeleri saymak yeterlidir sanırım. İbrahim Paşa, sıvama elmas kaplı kuşak, mücevherli kâse, mücevherli billûr sürahi, Hind işi mücevher çekmeces, bir kilo amber, altın çekmece saati, elmas ve yakutlu bir silâhlık, yazı takımı, 1,5 kg. ıtrışahî, bir tilki, iki samur, bir vaşak, iki kakum kürk; ikişer top İran ve İstanbul işi kumaş, iki top ağır telli, on top taraklı atlas, dört adet tüfek. Şehzâdelere de el yazması Kur'anlar, bir risale, minyatürlü Yusuf ile Züleyha kitabı, elmas ve altınla süslü hançer v.s. hediye etti.

Bu merâsimden sonra eğlencelerle, fakir çocukların sünnetleri başladı. Şenliğin sonuna kadar hergün ortalama 300 çocuk sünnet edilmişti. Gündüz dâvetlilere ziyâfet verilirken canbâz, hokkabaz gösterileri, orta oyunları, at yarışları, yüksek direk üzerinde hedefe ok atma, çeşitli eğlencelerle, geceleri de denizde ve karada havaî fişek gösterileri, rakslar, fasullar refakatinde vakit geçiriliyordu. Sal üzerinde kurulmuş kaleye sipâhi hücumu, karada harb gemilerinin çarpışmaları, salları üzerinde gerilmiş ipler üzerindeki gösteriler arasında bir tânesi çok enteresandı. Mîmâr İbrahim Ağa'nın yaptığı tim-

(72) M. And, Osmanlı düğünlerinde nahillar, H. Târih mec., ocak 1969, s. 17.

sah şeklinde bir denizaltı Pâdişâh'ın huzûrunda suya daldıktan yarım saat sonra tekrar su üstünde görülmüş, içinden de başlarında pilav ve zerde taşıyan beş kişi dışarıya çıkmıştı⁷³.

Şenliğin altıncı günü başlayan ve on beş gün devâm eden esnaf loncalarının geçidi de çok ilgi çekmişti. Geçen bütün esnaf gruplarının her birinin ayrı çalgı ve oyuncu takımları vardı. Diğer şenliklerde olduğu gibi her esnaf grubu geçerken zanaatlarına âit bir gösteride bulunuyorlardı. Bütün İstanbul esnafının geçtiği bu şenliklerde takdîm edilen hediye büyük bir yekûn tutmaktaydı. Meselâ dokuzuncu gün geçen esnaf grubunun takdîm ettiği hediyeler şunlardı :

Kuyumcular : elmas, yakut, inciyle süslü yelpaze, elmas ve yakutlu çalar saat, toplamı yirmi bir kiloyu bulan gümüş tepsi, leğen, ibrik, kâse, maşrapa, buhurdan.

Kazazlar : İncili çapraz kuşak, mücevher sırmalı hazîne kolanı, beş som hazîne dizgini.

Bezzazlar : İşlemeli bohça, altın işlemeli kadife kumaş ve şal, iki top telli kumaş, dört hünkâr destarı, üç top bez, atlas bohça.

Ahçılar : üç kilo ağırlığında gümüş ibrik, leğen, kupa, yemen kahvesi.

Terziler : Dörtbuçuk kilo ağırlığında gümüş şamdan, makas, kahve ibriği, gülabdan matra, buhurdan.

Çakşırcılar : Bir kilo ağırlığında gümüşden gülabdan, şamdan nalça ve altın çiviler.

Kazancılar : Dokuz kilo ağırlığında gümüşden üç sini, üç maşrapa, buhurdan.

Bezirgânlar : Altı buçuk gümüşden hoşaf tası, ibrik, leğen, sofrta tabakları, on top Venedik kumaşı, on top Floransa kumaşı⁷⁴.

(73) İ.H. Danişmend, Târihi hakikatler, C. 2, İst., 1979, s. 208.

(74) Seyyid Vehbî, A.g.e., s. 26.

Kabaca bir hesapla yalnız esnafın takdîm ettiği gümüş hediyelerin ortalama 150 kilo tuttuğunu tesbît etmekteyiz.

Şenliğin on ikinci günü Avusturya ve Hollanda elçilerine misâfir çadırlarında alafranga ziyâfet verildi. On dördüncü gün Ok Meydanı'nda İstanbul halkına muazzam bir yemek ziyâfeti çekildi. Sabahtan akşama kadar devâm eden ziyâfette, halka 10.000 tabla pilâv ve zerde dağıtıldı.

On beşinci günü öğleden sonra çadırlar sökülerek şenlik sona erdirildi. Fakat daha sünnet edilecek 500 çocuk kalmıştı. Bunlar da Topkapı Sarayı'na getirilerek, saray bahçesinde kurulan çadırlarda mehter ve çengillerle eğlendirilerek sünnet edildiler ⁷⁵. Bu çocukların sünnetinden sonra şehzâdelerden Süleyman Sünnet Odası'nda İbrahim Paşa'nın kucağında cerrahbaşı Süleyman tarafından diğer şehzadeler de Revan Köşkünde sünnet edildiler ⁷⁶.

18. yy'ın bu çok gösterişli şenliği dolayısıyla bir çok tarih düşürülmüştür. Bu târihlere misâl olarak Belig'in :

Gitse bir lâhza kader dilden olur târihi

Müjde heb sûr-i hümayun ile mesrûr âlem

1133-1=1132

Hıfzî'nin :

Menkûtesi târih-i duadır bu surûra

Allah humâyûn ede bu sûr-i hitâm

1132

târihlerini gösterebiliriz ⁷⁷.

İbrahim Paşa, oğlu Mehmed'in şehzâdelerle berâber sünnet edilmesi için izin istemiş, pâdişah da izin vererek, bu düğün için de iki nahil ile bir şeker bahçesinin yapılmasını em-

(75) Mehmed Cemil, III. Sultan Ahmed devrinde sünnet düğünleri, H. Tarih mec. Kasım 1971, s. 4-7.

(76) İ.H. Uzunçarşılı, Nahil ve nahil alayları, Belleten, Ank., C. 40, 1976, s. 67.

(77) H. İpekten, M. Özergin, Sultan Ahmed devri hâdiselerine âit târih manzûmeleri, İ.Ü.E.F. Mec., C. 9, sayı 13, 1958, s. 148-150.

retmişti. Bu zamâna kadar Osmanlı târihinde şehzâdelerle beraber bir devlet büyüğünün çocuğu sünnet edilmemişti. Bu bakımdan izin bir istisna teşkil etmektedir.

**Gördü mü bir kimse bu vakte gelince dehrde
Bir vezirin oğlunun şehzâdelerle sünnetin.**

Damat İbrahim Paşa'nın sarayında 14 ekim 1720 târihinde yapılan sünnet merâsimine Pâdişah da katılarak vezîr-i a'zamının gönlünü almıştı.

Yukarıda kısaca naklettiğimiz Osmanlı Saray sünnet şenliklerinin belli başlı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz :

1 — Osmanlı sarayı, evlenmeden ziyâde sünnet merâsimini önemsemekte ve buna âdeta resmî bir mahiyet vererek yabancı devletleri de dâvet etmekteydi. Bu bakımdan sünnet şenlikleri, devletin büyük bir hizmet veya başarısızlığında, dışa karşı bir gövde gösterisi, içte ise halk ve ordunun moralini yükseltmek gâyesini gütmekteydi.

2 — Bu şenliklerde şehzâdelerle birlikte binlerce fakir çocuğun sünnet edilmesi, eğlence ve ziyâfetlere halkın da dâvet edilmesi saray ile halkın birbiri ile kaynaşmasına vesîle oluyordu.

3 — Genellikle sünnet şenlikleri ile birlikte, o sırada evlenme çağına gelmiş sultanların da evlenme merâsimleri yapılmaktaydı.

4 — Bu şenliklerde çok büyük paralar sarfedilmesine mukabil, gelen hediyeler sarfedilen paradan fazla oluyordu. Bu sarfiyat, paranın devrine, iktisadî hayatın canlanmasına sebep oluyordu.

5 — Şenliklerde eğlencelerin yanında ilmî, edebî sohbet ve münazaraların yapılması ayrı bir özellikti.

Osmanlı saray şenlikleri ile aynı dönem Rönesans Avrupa'sı şenliklerini mukayese ettiğimizde başlıca şu farkları tesbit etmekteyiz :

1 — Rönesans şenlikleri bir şair veya yazarın önderliği ile genellikle yazılı bir metin ile bir bütünlük meydana getiriyordu. Bu bakımdan da yarına kalıcılığı oluyordu.

Osmanlı şenlikleri ise bu fikirden yoksundu.

2 — Rönesans şenliklerini meydana getiren sanatlar, bir gelişim veya değişimle günümüze kadar gelebilmiş, yeni fikir ve yapılara yol açmış, ya da bozularak kalıntı olarak yaşayabilmiştir.

Osmanlı şenlikleri ise kalıcı bir sonuç bırakmadan 18. yy'ın ortalarında ortadan kalkmıştır. Bir çok bakımdan Avrupa şenliklerine olan üstünlüğünden bir iz bırakmamıştır ⁷⁸.

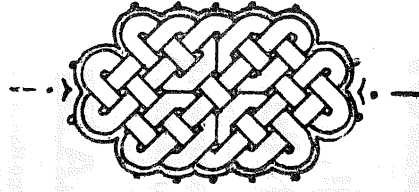
3 — Rönesans Avrupa'sı şenlikleri saray duvarları içinde bir azınlık için yapılmakta idi.

Buna mukabil, yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı şenliklerinde saray ve halk bir arada, beraberce eğlenmekteydi.

Görülüyor ki Osmanlı saray sünnet şenlikleri belli bir zümreye hitâp eden, kapalı bir san'at anlayışına sâhip Avrupa Rönesans şenliklerinin aksine, alabildiğince açık ve halkın tavrını, temâyülünü gösteren bir karakter taşımaktadır ⁷⁹.

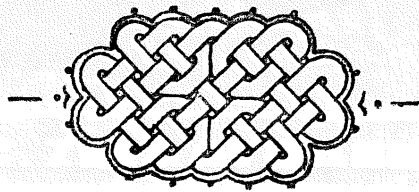
(78) Metin And, *Kırk gün kırk gece*, İst., 1959, s. 2-5.

(79) Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne şenliği*, Ank., 1972, s. 9, 80.

ÜLKER BİSKÜVİLERİ FABRİKASI

*Milli kültürümüze hizmet
eden müesseselere yardım
etmekte iftihar duyar.*

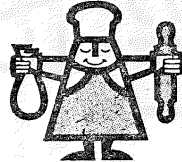

her şeyi ile özel

kalitesi, ambalajı,
mutfağınızdaki yeri ile...

SINANGİL UNLARI İLE YAPILAN HAMUR İŞLERİNİN DE
ÖZEL BİR TADI, ÖZEL BİR GÖRÜNTÜSÜ VARDIR.

SINANGİL UNLARI

Adres : Büyükdere Cad. Fargo Han 147/3
Zincirlikuyu - İstanbul
P.K. : 56 Levent - İstanbul
telefon : 66 84 50 (5 hat) - 66 33 52
telgraf : Muzafsın - Levent / İstanbul
teleks : 23652 Siho Tr - 23617 Trsm Tr.

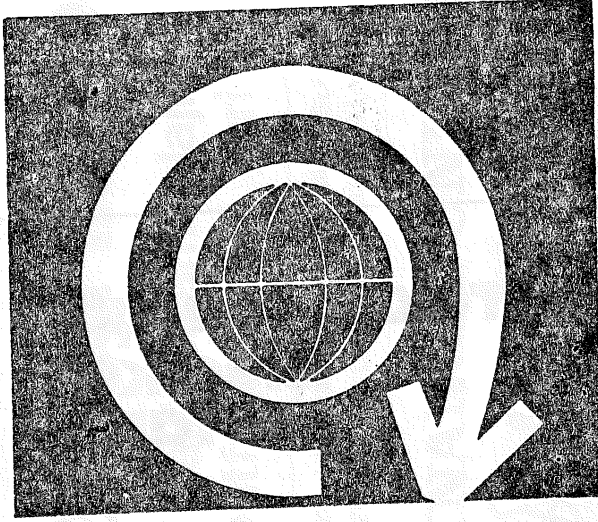
MODERN
GÖRÜK

**bereket toprağı
işledikçe
artar...**

T.C. ZİRAAT BANKASI

(Kubbealtı : 3)

Türkiyede ve bütün dünyada

İhracat ve ithalât işlemleriniz,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız
ve diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki birinci sınıf muhabirleri
ile işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

AKBANK